

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश

०७५-WO-०३१६

मुद्दा : परमादेश।

दाङ जिल्ला श्रीगाँउ गा.वि.स. वडा नं १, हाल ऐ. तुलसीपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने मिना नेपाली १

दाङ जिल्ला त्रिभुवननगर गा.वि.स. वडा नं ११ हाल ऐ. घोराही उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने रंजिता नेपाली १

दाङ जिल्ला धनौरी गा.वि.स. वडा नं ४, हाल बाँके जिल्ला जानकी गाँउपालिका वडा नं. ३ बस्ने वादी परिषद्का अध्यक्ष केशव वादी (नेपाली)..... १

दाङ जिल्ला धनौरी गा.वि.स. वडा नं ४, हाल ऐ. तुलसीपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने वादी परिषद्का उपाध्यक्ष निर्मल वादी (नेपाली) १

रुकुम जिल्ला विजयश्वरी न.पा वडा नं २, हाल ऐ. चौरजहारी न.पा वडा नं. ६ बस्ने गोपाल नेपाली १

न्याय तथा अधिकार संस्था-नेपाल (जुरी-नेपाल) को तर्फबाट तथा आफ्नो हकमा समेत काठमाडौँ जिल्ला महादेवस्थान वडा नं ८, हाल काठमाडौँ जिल्ला चन्द्रागिरी नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने अधिवक्ता शशी बस्नेत..... १

न्याय तथा अधिकार संस्था-नेपाल (जुरी-नेपाल) को तर्फबाट तथा आफ्नो हकमा समेत प्यूठान जिल्ला झिमरुक गाउँपालिका वडा नं. ४ घर भई हाल काठमाडौँ जिल्ला, किर्तिपुर न.पा वडा नं २ बस्ने जुरी नेपालका सदस्य तथा अधिवक्ता विष्णुप्रसाद पोखरेल..... १

रिट
निवेदक

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं.....	१
नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं	१
नेपाल सरकार, महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं	१
नेपाल सरकार, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय सिंहदरबार, काठमाडौं	१
राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, हरिहर भवन, ललितपुर	१
राष्ट्रिय महिला आयोग, भद्रकाली प्लाजा, काठमाडौं	१
राष्ट्रिय दलित आयोग, जाउलाखेल, ललितपुर	१
नेपाल सरकार, केन्द्रीय चलचित्र जाँच समिति, सिंहदरबार, काठमाडौं	१
काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.२९ कालिकास्थान स्थित बुक हिल पब्लिकेसन काठमाडौंका कार्यकारी प्रमुख.....	१
कास्की जिल्ला, पोखरा महानगरपालिका वडा नं.४ गैडापाटन घर भएकी “नथिया” उपन्यासको लेखिका सरस्वती प्रतीक्षा.....	१
काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.२८ न्यू प्लाजा स्थित सांग्रिला पब्लिकेसनका कार्यकारी प्रमुख	१
काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.३२ महादेवस्थान, कोटेश्वर बस्ने “ऐलानी” का लेखक विवेक ओझा (सम्पर्क नम्बर ९८६८७५४३४३).....	१
काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. २२ संकटास्थित अधृत फिल्मस् प्रा.लि. का “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रका निर्माता थमनकुमार भण्डारी.....	१
काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. २२ संकटा स्थित अधृत फिल्मस् प्रा.लि. मार्फत “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रका निर्देशक दिपक ओली.....	१

विपक्षी

नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा धारा १३३(२) र (३) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

रिट निवेदन व्यहोरा:-

- १) हामी निवेदक तथा हामी आबद्ध संस्था राष्ट्रिय वादी परिषद् वादी समुदायको हकहितमा कार्यरत संस्था हो। यो संस्था वादी समुदायको सम्मानपूर्वक बाँच पाउने मौलिक हकको

कार्यान्वयनका लागि क्रियाशील सञ्जाल (Network) भएको निवेदन गर्दछौं। हामी निवेदक तथा निवेदक आवद्ध संस्था न्याय तथा अधिकार संस्था-नेपाल (जुरी-नेपाल) जनताको नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकास मार्फत् सामाजिक न्याय, कानूनी राज र असल शासनका निमित्त फरक तरिकाले सेवारत रहने मूल ध्येयका साथ वि.सं २०६८ मा संस्थापित भएको हो। हामी अन्य निवेदकहरू पनि मानव अधिकार, कानूनी राज तथा अशल शासनको प्रवर्द्धन र मानव अधिकारको क्षेत्रमा निरन्तर कृयाशील रही आएको छ।

२) वादी समुदायको ऐतिहासिक पृष्ठभूमी तथा वादी समुदायसंग नेपाल सरकारले मिति २०६४।६।२८ गते गरेको सम्झौताको सम्बन्धमा निम्नानुसार निवेदन गर्दछौं:-

ऐतिहासिक पृष्ठभूमी : वादी समुदाय आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक सबै पक्षबाट पछाडि पारिएको दलितभिन्नको पनि अति पिछडिएको अल्पसंख्यक समुदाय हो। यस समुदायको धर्म, सांस्कृतिक मूल्य र मान्यता अन्य हिन्दू धर्मालम्बी समुदाय सरहको नै रहेको छ। यस समुदायको परम्परागत पेसा भनेको नाचगान गर्ने, बाघवादनका सामग्री (मादल, ढोलक र तबला आदि) निर्माण गर्ने, जाल बुन्ने र माछा मार्ने, सुल्पा, चिलिम र टरिया बनाउने रहेको छ। यो समुदाय खास गरी नदी किनार, खोलाछेउ र ओडार आदिमा बस्न बाध्य समुदाय हो र आफ्नो जीविकोपार्जन घुमन्ते समुदायको रूपमा व्यतित गर्दै आएको सीमान्तीकृत समुदाय हो।

नेपाल सरकारसंगको सम्झौता : वादी समुदायले आफ्नो अधिकार प्राप्तिका लागि २०६४ साल श्रावण ३१ गते देखि ४८ दिनसम्म आन्दोलन गरी २०६४ असोज २८ गते नेपाल सरकार र वादी समुदायकाबीच दुई पक्षीय वार्ता/ सम्झौता भएको थियो। राष्ट्रिय वादी अधिकार संघर्ष समितिले मिति २०६४।०४।३१ मा राष्ट्रिय सम्मेलन गरी प्रस्तुत गरेको २६ बुँदे मागका सम्बन्धमा सरकारी वार्ताटोली र वादी अधिकार संघर्ष समितिका संयोजक (टोली) बीच मिति २०६४।०६।२८ मा २ बुँदे सहमति पत्रमा हस्ताक्षर भएको थियो। सहमति पत्रको बँदा नं. १ मा २०६५ आश्विन १५ गते दुवै पक्षबीच भएको सहमति बमोजिम गठित सचिवस्तरीय कार्यदलले प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनलाई सैद्धान्तिक सहमति प्रदान गर्ने। वादी समुदायको आत्मसम्मानमा - ठेस पुग्ने शब्दहरू भाँड, बदेनी, पातर आदि शब्दहरूको प्रयोगमा रोक लगाउने। साथै यसै समुदायको संघर्ष र वादी अध्ययन कार्यदलको सिफारिसमा नेपाल सरकारले वादी समुदायमा रहेको यौन शोषणलाई २०६५

साल पौष २३ गतेका दिन अन्त्य भएको घोषणा गरेको छ र सोही दिनदेखि वादी समुदाय यौन शोषण रहित समुदायको रूपमा प्रतिस्थापित भएको छ (वादी समुदायको अध्ययन गर्न गठित कार्यादलद्वारा तयार पारिएको अध्ययन प्रतिवेदन २०६५ को पृ. १)

३) “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्र तथा त्यसमा प्रयोग भएका शब्द तथा त्यसमा दिएको पात्रको भुमिकाले संविधानले प्रत्याभूत गरेको आधारभूत मौलिक हकहरूको उलंघन हुने गरी समग्र वादी समुदाय एवं विशेष रूपमा वादी महिलाको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक तथा वादी समुदाय एवं विशेष रूपमा वादी महिलाको भावना, मर्म, ईज्जत, प्रतिष्ठा, सम्मानमा आघात पार्ने गंभीर चोट पुऱ्याउने कार्य भएको अवस्था छ। यसैले नेपालको संविधानको धारा १३३ (२) बमोजिम यसको न्याय निरूपणको लागि उपयुक्त आज्ञा आदेश पूर्जी जारी गरी पाउन सम्मानित अदालतमा रिट निवेदन दर्ता गर्न आएका छौं। साथै यो बिषय सार्वजनिक सरोकारको बिषय पनि भएकोले हामी निवेदकहरू यस अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न आएका छौं।

क) बुक-हिल पब्लिकेसनले प्रकाशन गरेको सरस्वती प्रतीक्षाद्वारा लिखित “नथिया” नामको उपन्यासले नेपाल सरकारसंगको सम्झौताबमोजिम प्रयोग गर्न रोक लगाइएको शब्दहरूलाई यस समुदायको आत्मसम्मान, प्रतिष्ठा, भावनामा प्रत्यक्ष ठेस पुग्ने गरी प्रयोग गरेको देखिन्छ। समग्र समुदायलाई प्रतिकूल असर हुने खालका अपमानित शब्द जस्तै: बदेनी, पातर, रण्डी, वेश्या, र खेल जस्ता शब्दहरू तथा प्रक्रियाहरू उपन्यासमा प्रयोग गरिएको छ। अझ यस पुस्तककी लेखिकाले पृष्ठ ३ को 'अर्कै थिएँ, अर्कै भएँ मा ९५ प्रतिशत कथा सत्य हो भनी दाबी गर्नु भएको छ र यो उपन्यास वादी समुदायका केही महिलाहरू, जो यौन शोषणमा प्रत्यक्ष पिडीत थिए, उनीहरूलाई र उनीहरूको जीवन कथालाई आधार बनाई लेखिएको भनिएको छ। “नथिया” को शीर्षक नै गलत रूपमा प्रयोग गरिएको छ र यसको अर्थ वा “नथिया” लाई परिभाषा गर्दा जातीय विभेदलाई संस्थागत गरेको पाइन्छ। यसमा प्रयोग भएका शब्दहरू स्वयंमा आपत्तिजनक र विभेदयुक्त छन्।

ख) सांग्रिला पब्लिकेसनद्वारा प्रकाशित विवेक ओझाद्वारा लिखित “ऐलानी” उपन्यासमा वादी समुदायका महिलाहरूको शरीर “ऐलानी” जमिन सरह हो भन्ने भाव प्रकट गरेको देखिन्छ। यस उपन्यासमा पनि बदेनी, पातर, रण्डी, वेश्या, र खेल जस्ता शब्द प्रयोग भएको र एउटा वादी महिलाको जीवनलाई “ऐलानी” जमिनसँग जोडी जसले

पनि उपभोग गर्न सक्ने, प्रयोग गर्न सक्ने जस्तो गलत सन्देश प्रवाह गरिएको छ। समाजमा वादी समुदायको व्यक्तिको आत्मसम्मानमा ठेस लाग्ने र जसको नकारात्मक प्रभावले यस समुदायका महिलाको अस्मिता माथि आँच पुग्न गई भावी पिँढीमा नकारात्मक सन्देशका साथै मनोसामाजिक असर पर्ने देखिन्छ। यसमा प्रयोग भएका शब्दहरू स्वयंमा आपत्तिजनक, विभेदयुक्त भएकाले यस निवेदनमा पुनरावृत्ति गरिएको छैन।

- ग) देशका विभिन्न चलचित्र हलमा एक साथ प्रदर्शन भएको थमनकुमार भण्डारीद्वारा निर्मित “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रमा प्रयोग गरिएका कतिपय शब्दहरू, प्रस्तुतीको शैली तथा पात्रको भूमिका तथा यसले दिन खोजेको सन्देशले समाजलाई वादी समुदायको ऐतिहासिक वास्तविकताका सम्बन्धमा समेत भ्रम पार्न खोजेको र वादी समुदायको अपमान गर्न खोजेको छ। यसको उदाहरणका लागि कान्छा वादीको भूमिकामा रहेका पात्रले आफ्नै श्रीमतीलाई यौन पेशामा लगाउने, ग्राहक आफैले खोजेर त्यसको कमाईबाट जीविकोपार्जन गर्ने गरिएको देखाइएको छ जुन अपमानजनक छ र श्रीमानबाट कहिल्यै पनि त्यस प्रकारका व्यवहार क्रियाकलाप कहीं कतै र कहिल्यै पनि भएको थिएन र छैन। त्यसले त्यस समुदायकै आत्मसम्मान, त्यस समुदायको पुर्खाहरूको भावनामा आघात पर्ने रहेछ भने त्यसलाई सक्दो हटाउनु पर्नेमा अझ उजागर गरी पुर्खा र त्यस समुदायको वर्तमानमा रहेका व्यक्तिहरूमा घृणा, लाज शर्म लाग्ने गरी प्रदर्शन गरिएको छ। त्यसै गरी कान्छा वादीकी श्रीमतीका रूपमा रहेकी मन्दिरा बदेनीको भूमिकामा विवाहित वादी महिलाले यौन व्यवसाय गरेको देखाइएको छ। जसले गर्दा वादी महिलाको अस्मितामाथि ठूलो आँच पुग्न गई उनीहरूको आत्मसम्मानमा चोट पुगनुका साथै मानव अधिकारसमेत गम्भीर उलंघन हुन पुगेको छ। यस चलचित्रमा “वादी” प्रथा मानिएको छ तर यो “प्रथा” नभई यौन शोषण हो। चलचित्रले वादी समुदायमा लागेको कलंक, लान्छना र भेदभावलाई झन् बढावा दिई समाजमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ। साथै, भविष्यमा यसले सोही समुदायको व्यक्तिलाई लज्जाबोध हुने र अन्य समुदायका व्यक्तिले उक्त समुदायलाई साह्रै घृणा गर्ने, हेयको दृष्टिले हेर्ने प्रबल सम्भावना देखिन्छ र यस समुदायका महिला पुरुष पुनः लान्छना र भेदभावमा पर्ने र समाजमा उत्साहित भई रचनात्मक कार्य गर्नबाट वञ्चित हुने अवस्था सृजना भएको छ।

- घ) “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रले समग्र वादी समुदाय एवं विशेष रूपमा वादी महिलाको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको उलंघन गरेको छ। संविधानको धारा १६ (१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने मौलिक हक संरक्षित गरिएको छ। “सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने” हक भन्नाले मर्यादापूर्वक बाँचन पाउने Life with dignity को हक हो। सम्मानपूर्वक भन्नाले प्रत्येक व्यक्तिको आफ्नो इच्छाअनुसार कसैको दबाब, धम्की, अपमान, आत्मसम्मानमा चोट पुग्ने शब्द, प्रभाव वा डरमा नपरी आफ्नो शरीर, सम्पत्ति र बासस्थानमा गोपनियताका साथ रहन पाउने र कसैले अतिक्रमण गर्न नपाउने र सुरक्षित जिन्दगी जिउने हक हो। प्रत्येक नागरिकले आ-आफ्नो इच्छा अनुसार आ-आफ्नो प्रतिष्ठा कायम गरी बाँचन पाउनु पर्छ भन्ने हो।
- ४) माथि विभिन्न प्रकरणमा उल्लेखित आधारमा देहाय बमोजिमको आदेश जारी गरी वादी समुदायका नागरिकहरूको सम्मानजनक तरिकाले बाँचन पाउने अधिकारको प्रत्याभूति गराई पाऊँ :-
- क) विपक्षीहरूले “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रले प्रकाशन, वितरण र प्रदर्शन गरी समग्र वादी समुदायलाई नै लक्षित गरी प्रत्यक्ष रूपमा नकारात्मक प्रभाव पारी माथि उल्लेखित संविधानको मौलिक हकहरू, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूसमेतको गंभीर उलंघन गरेकोले र उक्त दुई उपन्यास र चलचित्रको बिक्री वितरण तथा प्रसारण तत्काल नरोकिए यसको विस्तारले आममानिसमा दलित, वादी समुदाय र वादी महिलाको बारेमा थाहा नहुने मानिसमा समेत नकारात्मक भावना पैदा भई आम वादी समुदाय र वादी समुदायको महिलाहरूको इज्जत, मान, प्रतिष्ठा, भावनामाका साथै आत्मसम्मान पूर्वक बाँचन पाउने अधिकारमा समेत अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुँदा उक्त माथि उल्लेखित दुई उपन्यासको बिक्री वितरण तथा माथि उल्लेखित चलचित्रको प्रसारण तत्काल बन्द गर्न सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ अनुसार अन्तरिम आदेश जारी गरी पाऊँ।
- ख) “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” को बिक्री वितरण, निकासी, पैठारी, पुर्नरूपादन, अनुवाद, प्रतिलिपि आयात, सार्वजनिक प्रदर्शन, प्रस्तुति, प्रसारण र सार्वजनिक सञ्चार गर्ने लगायतको सम्पूर्ण कार्य नगर्नु गर्न नदिनु भनी

- आदेश गरी पाउँ ।
- ग) “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यासका लेखक र “पण्डित बाजेको लौरी” का निर्देशक तथा त्यसका आधिकारिक व्यक्तिहरूले वादी समुदायलाई प्रत्यक्ष रूपमा नकारात्मक प्रभाव पारी विभेद, लान्छना, शोषण, सामाजिक रूपमा बेइज्जत गरेको, भावनामा ठेस पुऱ्याएको कारण अबदेखि यस्ता कार्य नगर्न नगराउन तथा मानिसहरू बीच उचनिच दर्साउने, मानिसप्रति घृणा फैलाउने भावनाको सृजना हुने खालका अभिव्यक्तिहरूलाई आमूल परिवर्तन (संशोधन) गरी वादी समुदायको व्यक्तिहरूको इज्जत, प्रतिष्ठा, मान सम्मान बढ्ने गरी आवश्यक संशोधन गर्ने, अहिलेसम्म जे भयो, सोमा संचारको सबै माध्यमहरू मार्फत् सार्वजनिक रूपमा गल्ती भयो भनी निश्चित समयावधिसम्म माफी माग्ने भनी निज विपक्षीहरूको नाममा आवश्यक आदेश जारी गरी पाउँ ।
- घ) विपक्षीहरूले जात जाति, धर्म, वर्ग, क्षेत्र, सम्प्रदायका मानिसहरूको बीच वैमनस्य उत्पन्न गर्ने तथा साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने तथा सर्वसाधारण जनताको सदाचार, नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जाने कार्य गरेका कारण निजहरूबाट अब यस्ता प्रकृतीका व्यवहारहरू, कहिल्यै पनि कुनै पनि समुदायका लागि नगर्ने आशयको सहितको औपचारिक रूपमा भुल सुधार गर्ने प्रतिवद्धताका लागि आवश्यक आदेश गरी पाउँ ।
- ङ) चलचित्र बोर्ड तथा चलचित्र जाँच समितिलाई लैगिंक तथा जातीय सम्बेदनशील बनाई, चलचित्र बोर्डले प्रभावकारी रूपमा कार्य गरे नगरेको अनुगमन गर्न विपक्षी संचार तथा सूचना मन्त्रालयको नाममा आवश्यक निर्देशन जारी गरी पाउँ ।
- च) उपरोक्त विषयले हामी समग्र वादी समुदायमाथि सामुदायिक हानी तथा क्षति भएकोले उक्त कार्यबाट विपक्षीहरूले गरेको लाभको रकम वादी सामुदायको समष्टिगत हित र सरोकार एवं वादी सामुदायको हित र विकासका क्षेत्रमा खर्च गर्ने गरी आवश्यक आदेश जारी गरी पाउँ । साथै यस्तै सामुदायिक हानी तथा क्षति भएको अबस्थामा सम्बन्धित सामुदायलाई सो को लागि उचित क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन नयाँ कानुनको तर्जुमा गर्न सरकारको नाउँमा आदेश जारी गरी पाँउ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा परेको रिट निवेदन ।

कारण देखाउ आदेश:-

- ५) यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार कारण सहित यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र विपक्षी नं. १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत र अन्य विपक्षीहरूका हकमा आफै वा आफ्नो कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना पठाई सो को बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई म्याद भित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघे पछि नियमानुसार पेश गर्नु, साथै यसमा अन्तरिम आदेश माग भएको सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षलाई राखी छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्न मनासिव हुने देखिँदा मिति २०७५/६/१५ गतेलाई छलफलको लागि पेशीको मिति तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना म्याद दिई झिकाउने र सो अवधिसम्म विषयवस्तुको संवेदनशीलता, सामाजिक रूपले पर्न सक्ने असर, उक्त समुदायका मानिसहरूको मान प्रतिष्ठा, आत्मसम्मानमा पर्न सक्ने अपुरणीय क्षती समेतलाई विचार गर्दा छलफल नटुङ्गिए सम्मको समयको लागि “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र यथास्थितिमा राख्न बिक्री, वितरण, प्रकाशन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९(२) बमोजिम अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७५।६।५ को आदेश।

विपक्षी राष्ट्रिय महिला आयोगको लिखित जवाफ:-

- ६) राष्ट्रिय महिला आयोगले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्र रहेर निवेदकको मागका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायमा सिफारिस सहित गर्नु पर्ने काम गरिसकेको हुँदा सम्पूर्ण काम कानून बमोजिम भई प्रक्रिया अनुसार नै भएकोले रिट निवेदकले यस राष्ट्रिय महिला आयोगलाई विपक्षी बनाई राख्नु पर्ने अवस्था नै नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको राष्ट्रिय महिला आयोगको लिखित जवाफ।

विपक्षी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ:-

- ७) नेपालको संविधान तथा कानून द्वारा प्रदत्त नागरिकका हक अधिकारको सम्मान संरक्षण र सम्बर्धन गर्न गृह मन्त्रालय सदा कटिबद्ध छ। नेपालको संविधानको धारा १८ मा समानताको हकको व्यवस्था गरिएको छ। ऐ. धाराको उपधारा (३) मा राज्यले

नागरिकहरूका बीच उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, आर्थिक अवस्था, भाषा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गर्ने छैन भनी स्पष्टसँग उल्लेख भएको छ। यस मन्त्रालयले आफ्नो नियमित काम कारवाही गर्दै आइरहेको छ। नेपाल सरकार, कार्य विभाजन नियमावली, २०७४ मा रिट निवेदकले उठाएको विषयवस्तुका सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारको विषय भित्रसमेत पर्ने देखिंदैन। गृह मन्त्रालयको के-कस्तो काम कारवाहीबाट वादी समूदायको संविधान द्वारा प्रदत्त अधिकारको उपयोग तथा आत्मसम्मान, प्रतिष्ठान एवं भावमा प्रत्यक्ष ठेस पुग्न गएको भन्ने सन्दर्भमा स्पष्ट मागदावी लिन सक्नु भएको नदेखिँदा वस्तुनिष्ठ आधार र कारण विना दायर भएको रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

विपक्षी “ऐलानी” का लेखक विवेक ओझाको लिखित जवाफ:-

- ८) मैले लेखेको विधा आख्यान हो। पत्रकारले समाचार बनाउँछ र कलाकारले अभिनय गर्छ। सोही अनुरूप लेखकको लेखनु पेशा हो। लेखकले लेखे यसै समाजका कथाहरू हुन्। साहित्यमा नदेखिएको, चेपिएको र वास्ता नभएको समस्याहरूलाई उजागर गर्नु मूल मान्यता रहन्छ र म त्यो मान्यता राख्दछु। यो विश्व साहित्य बजारमा आम कुरा हो। निवेदकले म माथि लगाएका आरोपहरू वास्तवमा संविधानको मूल्य विपरीत छन्। मेरो हकमा, उल्लेखित धारा १६, १८, २८, ३९, ४०, ४६, १३३(२) तथा १३३(३) को पूर्ण रूपमा खण्डन गर्न चाहन्छु। वास्तवमा म यी धाराहरूको पक्षमा निकै बलियो गरी उभिएको छु। तिनै धाराहरूलाई आधार बनाई आरोप लगाईनु अचम्मको कुरा हो। कानून र साहित्यको आफ्नै किसिमको भाषा र गुण हुँदा निवेदकहरू झुक्किएको हुन सक्ने मेरो अनुमान छ।

प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक संविधानले दिएको छ। “ऐलानी” मा पनि यहि धारा अनुरूपको कुरा छ “साहेब, यो धर्तीमा हामीले फेर्ने हावा के बाट बनेको हुन्छ? हामीले छुदैमा निर्मल पानी केमा बदलिन्छ ? हाम्रो आडमा छुने जूनको शितलता जुठो बन्छ कि नाई ? हामीलाई न्यानो दिने सूर्यका रश्मीहरू कुन श्रेणीका हुन् ? भन साहेब, मलाई सुनु छ तिम्रो भाषण” भाषा र तरिका फरक भए पनि आशय नितान्त एउटै भएको कुरा सम्मानित अदालत समक्ष दाबी गर्न चाहन्छु। एवं रितले मैले लेखेको आशय संविधानको मर्म अनुरूप नै छ। “ऐलानी” लेखन मैले साढे तीन वर्ष लगाएँ। जागिर छोडेर युवा उर्जा र जोश यसमै खनाएँ। साढे तीन वर्षसम्म लगातार म आफ्नो घर चिन्न सक्थें। मेरो उद्देश्य अवहेलना र अधिकार हनन गर्ने होईन। यदि अवहेलना वा अधिकार हनन गर्ने उद्देश्य थियो

भने म यति गम्भीर भएर पुस्तक लेखे नै थिईन। यति धेरै समय र उर्जा खर्चिन आवश्यक पनि थिएन।

जहाँसम्म उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्दहरूको कुरा छ ती नितान्त परिवेशले निम्त्याएका शब्दहरू हुन्। लेखकीय अभिप्रायले मैले नियतवस् कुनै पनि शब्दको दुरुपयोग गरेको छैन। शब्दहरूलाई नै लिएर पुस्तक ब्याण्ड हुने हो भने सँसारका अधिकांश साहित्यिक पुस्तकहरू यही सुचीमा पर्नेछन्। मैले लेखकीय चेतले कुनै पनि उल्लेखित शब्दहरू जस्तै बदेनी, पातर, वेश्या आदि प्रयोग गरेको छैन। ती त परिवेश र पात्रहरूले यथार्थता समात्र बोलेका छन्। परिवेश चित्रणमा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई लिएर यसरी आपत्ती जनाउने हो भने त्यसको शिकार लाखौं पुस्तकहरू हुनसक्छन्। “ऐलानी” शब्दलाई लिएर वादी महिलाको शरिरलाई “ऐलानी” गराईयो भन्ने जो आरोप छ त्यो गलत बुझाई छ। प्रथमतः वादीहरू “ऐलानी” जगगामा बस्ने र फिरन्ता भएका कारण पुस्तकको नाम “ऐलानी” जुराईएको हो। दोस्रोमा, जो वादी महिलालाई प्रयोग गर्ने सामन्त वर्ग छ उनीहरूले वादी महिलालाई “ऐलानी” (बलियोले उपभोग गर्ने) वस्तु ठान्नु हुन्न र सब समान हुन् भन्ने अभिप्रायले “ऐलानी” नामाकरण गरिएको हो। तर, नजानिदो किसिमले कसैलाई हानी पर्न गएको भए क्षमा याचना गर्दछु।

अतः सबै समान हुनुपर्छ भनेर उठाएको आवाजलाई यसरी अदालतको ढोकासम्म खिचि ल्याउँदा म दुखित भएको छु। आवाज उठाउने हरेक माध्यम हुन्छन्। विरोध गर्ने अनेक माध्यम हुन्छन्। कार्टुनिस्ट कार्टुन कोरेर आवाज उठाईरहन्छ र लेखक लेखेरै आवाज उठाउँछ। त्यसको भाषा बिधा अनुसार हुनु स्वभाविक हो। यो पुस्तक पनि एक विरोध वा आन्दोलन हो। म सुन्दर समाजको पक्षधर हुँ। मेरो नियत सुन्दर समाज हो भन्ने “ऐलानी” उपन्यासका लेखक विवेक ओझाको लिखित जवाफ।

विपक्षी “नथिया” उपन्यासका प्रकाशक बुकहिल पब्लिकेशनको लिखित जवाफ:-

- ९) साहित्य लेखनमा स्रष्टाले कहिलेकाही काल्पनीक रूपमा त कहिले समाजको वास्तविकतालाई पात्रसहित वा पात्र रहित प्रस्तुत गर्ने गर्दछन्। साहित्यको उद्देश्य नै समाजमा भएका विकृति, कुप्रथा, कुसंस्कार तथा प्रचलन समेतलाई व्यङ्ग वा लेखन मार्फत उजागर गर्ने कार्यमा यसको महत्व रहन्छ। यसको महत्वपूर्ण उदाहरणको रूपमा विश्वेश्वर प्रसाद कोइरालाको “सुम्निमा” तथा पाकिस्तानकी लेखिका तसलिमा नसरिनको “लज्जा” लगायत पश्चिमा समाजमा प्रख्यात अमेरिकी अश्वेत साहित्यकार टोनी मरिसनको “सेगस अफ शोलोमन” आदि छन् भने मोपॉसा

बाजाक जस्ता प्रसिद्ध साहित्यकारको कथा तथा उपन्यासमा यौनकर्मी महिलाको कथा पाईन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनले उठान गरेको कुरा “नथिया” मा यस्तै कथा तथा वादी महिलाले भोग्नु परेको समस्या समेटिएको छ। साहित्य कृति नाटक, गित, कविता, कथा र उपन्यासले कुनै न कुनै पाठकलाई बोक्ने गर्छ। सो कृतिका पाठकलाई वास्तविक यथार्थपरक अनुभूति होस् भन्ने कुराको मर्म लेखकको रहन्छ। सोही बमोजिम लेखिका सरस्वती प्रतिक्षाले आफ्नो कृतिलाई यथार्थपरक बनाउन पात्रहरू बीचको संवादलाई उजागर गरेकी हुन्। प्रस्तुत उपन्यास पनि वादी जातिका समुदायलाई होच्याउने, निच देखाउने अभिप्राय नभई सो जाति विशेषमा रहेको महिलाको सम्बेदनालाई उजागर मात्र गर्न खोजेकोमा पुस्तक विमोचनको समयमा प्रदेश नं. ७ की मा. सभासद उमा वादीले “नथिया” लाई वादी जातिको “गीता” सम्म भन्नु भएबाट समेत प्रष्ट हुन्छ। यस्तो साहित्य तथा कृति यसका पात्रमार्फत भएको संवादले संवैधानिक हक हनन गन्यो भनी रिट दायर गर्नु जायज छैन।

“नथिया” उपन्यासले वादीजातीको मानमर्दन गरेको नभई वादी जाती र सो समुदायमा मात्र होइन समग्र नेपाली समाजमा भएको कुरीतिहरूलाई समेत उजागर गरेको छ। रिट निवेदनमा “नथिया” उपन्यासले वादी जातीको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक के कसरी बन्देज लगाउने कार्य गन्यो सो तर्फ स्पष्ट नगरी गोलमटोल रूपमा उपन्यासमा उल्लेख भएको केही शब्द (जो नितान्त यसका भुक्तभोगी पात्रहरू मार्फत प्रयोग गरीएको छ) लाई मूल मुद्दा बनाई रिट निवेदन दर्ता गर्न पर्याप्त हुँदैन। उपन्यासको प्रकाशन समयलाई नजर अन्दाज गरी रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। वादीजाती समुदायमा तात्कालीन समयमा (खास गरी २०४५ साल र सो अघि) प्रचलनमा र ती जातीका महिला माथि भए गरेका यौनशोषणलाई उपन्यासमा पात्र मार्फत प्रस्तुतीकरण मात्र गरिएको हो। अतः तथ्य परक ढंगबाट नभई केवल भ्रमपूर्ण रूपमा प्रस्तुत रिट दायर गर्नु भएको छ।

“नथिया” उपन्यासमा बदेनी, पातर, रण्डीवेश्या र रखेल जस्ता वादी समुदायलाई प्रतिकुल असर हुने खालका अपमानित शब्द, आपत्तिजनक, विभेदयुक्त शब्दहरू प्रयोग भएको उल्लेख गर्नु भएको छ। यी शब्दहरू नेपाली समाजमा नसुनिएका शब्दहरू भने अवश्य होईनन्। कतिपय साहित्यको प्रकृतिहरूमा यी र यस्तै खालका शब्दहरूको प्रयोगलाई अनिवार्यता समेत मानिन्छ र यस्ता शब्दहरूको प्रयोग साहित्यको कृतीका हिसाबले सामान्य पनि मानिन्छ अन्यथा साहित्य साहित्य नै हुँदैन। “नथिया” मा रिट निवेदकले उल्लेख गर्नु भएको कतिपय शब्दहरू प्रयोग गरिएको छैन। पातर, रखेल जस्ता शब्द उपन्यासमा उल्लेख

गरिएको छैन भने रण्डी, वेश्या जस्ता शब्दहरू उपन्यासमा पात्र मार्फत संबादको रूपमा प्रयोग गरिएको शब्द हुन्। “बदिनी” शब्द उपन्यासको मुख्य पात्र नै वादीजाति महिला भएकोले प्रयोग भएको हो। उपन्यासमा लेखिका सरस्वती प्रतिक्षाले “अर्कै थिए, अर्कै भए” भनी लेखक आफैले भोगेको दृष्टिकोणलाई पुस्तकको भूमिकामा समावेश गर्नु भएको हो तर सो लाई गलत अर्थ लगाई उक्त वाक्य वदिनी महिलालाई प्रयोग गरेको भनी संबैधानिक हक हनन् भयो भनी दायर गर्नु भएको रिट निवेदनको कुनै औचित्य छैन।

विपक्षी रिट निवेदकले “नथिया” उपन्यासलाई प्रतिबन्ध लगाउने र हालसम्म सो उपन्यास वितरणबाट प्राप्त रकम वादी जातीको हकहितको लागि प्रयोग गर्न दिने तथा यसका अधिकारकर्मी व्यक्तिहरूले उपन्यासमा वादी समुदायको व्यक्तिहरूको इज्जत, प्रतिष्ठा, मान सम्मान बढ्ने गरी आवश्यक संशोधन गर्ने, अहिले सम्म जे भयो सो मा संचारको सबै माध्यमहरू मार्फत सार्वजनिक रूपमा गल्ती भयो भनी एक समयावधिसम्म माफी माग्ने, अब उप्रान्त यस्ता प्रकृतिका व्यवहारहरू कहिल्यै पनि कुनै पनि समुदायका लागि नगर्ने आशय सहितको औपचारिक रूपमा भूल सुधार गर्ने प्रतिबद्धताका लागि आवश्यक आदेश समेत जारी गरी पाउँ भनी माग समेत गर्नु भएको छ। म निवेदक प्रकाशन सम्बन्धी व्यवसाय गरी आएको छु। साहित्य विधा समाजको ऐना पनि हो, साहित्यमा प्रयोग हुने तथा गरिने कतिपय शब्द वाक्यलाई यसरी प्रतिबन्ध लगाउने हो भने समग्र साहित्य विधामा नै प्रतिबन्ध लगाए सरह हुन्छ, जो प्रजातान्त्रिक व्यवस्था अपनाएको हाम्रो जस्ता देश तथा मानव अधिकार सवल भएको समाजमा असम्भव प्रायः हुन्छ। साहित्य लेखन तथा प्रकाशन प्रशारणलाई प्रतिबन्ध लगाउने गरी नेपालको संविधान (२०७२) ले कही कतै ब्यवस्था गरेको छैन। रिट निवेदकले माग गरेको उपरोक्त आदेश संविधान प्रदत्त वा तथा वैयक्तिक स्वतन्त्रता, शोषण विरुद्धको हक, प्रकाशन तथा प्रशारणको हक समेतको विरुद्ध भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी अलग फुर्सत पाँउ भन्ने विपक्षी “नथिया” उपन्यासको प्रकाशन बुकहिल पब्लिकेशनको अध्यक्ष भुपेन्द्र खड्काको लिखित जवाफ।

विपक्षी “नथिया” उपन्यासको लेखिका सरस्वती प्रतिक्षा भन्ने सरस्वती लालचनको लिखित

जवाफ:-

- १०) नेपालको संविधानले लेखकहरूको मौलिक अधिकार पनि सुनिश्चित गरेको छ। एक लेखक भएको नाताले म देशका सबै धर्म, जाति र समुदायको सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने दृढ मान्यता राख्दछु। तर प्रत्येक धर्म, जाति र समुदायका जनताहरूको वास्तविकता र सुखदुखको कथा

लेखन र तिनलाई एउटा निश्चित गन्तव्य दिने प्रयास गर्नु मेरो लेखकीय धर्म हो। लेखकले सामाजिक यथार्थको चित्रण गर्ने शिलशिलामा कुनै धर्म जाति,सुदायका केही चरित्रहरूको चित्रण गर्दा तिनका यथार्थ बोलीवचन टिप्दा सम्पूर्ण जातिको अपमान भयो भनी सम्झनु अज्ञानता हो। यदि यो अज्ञानता होइन भने निवेदकहरूको असहिष्णुता मात्र हो। नेपाल सहअस्तित्व र सहिष्णुताको महान् देश हो। यहाँ कुनै हिन्दु चरित्रले अपमानयुक्त भाषा बोल्यो भने वा निच जीवन बाँच्यो भने समस्त हिन्दुले अपमान महसुस गर्दैनन्। यही अन्य बौद्ध, मुसलमान र अन्य धर्म समुदायमा विद्यमान छ। कुनै नेवार वा गुरुड चरित्रले कथा उपन्यासमा त्यस्तै जीवन बाँचे भने नेवार, गुरुड समाजले असहिष्णु भइ अपमान महसुस गर्दैनन्। मेरो उपन्यास “नथिया” मा पनि यही सत्य विद्यमान छ। निवेदकहरूले उल्लेख गरे झैं उपन्यासमा वदेनी, रण्डी, वेश्या, जस्ता शब्द प्रयुक्त छन्। यी शब्द वादी समुदायलाई अपमानित गर्न प्रयोग गरिएको होइन, यथार्थ चित्रण गर्न प्रयोग गरिएको हो। यस्ता शब्दहरू अन्य जातिमा पनि प्रयोग हुन्छन्।

निवेदकले ९५ प्रतिशत कथा सत्य हो भनी दावी गर्नु भएको छ र यो उपन्यास वादी समुदायका केही महिलाहरू जो यौन शोषणमा प्रत्यक्ष पिडीत थिए, उनीहरूलाई र उनीहरूको जीवन कथालाई आधार बनाइ लेखिएको भनी मेरा कथन उल्लेख गरेका छन्। सत्य हो, किताबको भूमिकामा पनि मैले लेखेकी छु। यो उपन्यास एउटी वादी महिला र केही अन्य महिलाहरूको सत्य कथा हो। उनीहरूले मलाई जसरी कथा सुनाए, त्यो कथा मैले जस्ताको तस्तै पस्केकी हुँ। म सँग मुख्य पात्र र अन्य पात्रहरूसँग गरिएको कुराकानी अडियो रेकर्ड पनि छ। सो सम्मानित अदालत समक्ष पेश गरेको छु। यहाँ नेर “वादी समुदायका केही महिला” भनिनुको अर्थ सबै वादी महिला होइनन्। त्यसैले वादी समुदायले मेरो औपन्यासिक चरित्रहरू माथि आपत्ति जनाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार छैन। निवेदकहरूले उल्लेख गरेको मानवाधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा ३ ले “प्रत्येक व्यक्तिलाई जीवनको स्वतन्त्रता र सुरक्षको अधिकार हुनेछ” भन्ने कुराले यो पनि सिद्ध गर्छ कि जीवनको स्वतन्त्रता र सुरक्षा अन्तर्गत विश्वभरका लेखक, साहित्यकारका स्वतन्त्रता र सुरक्षा पनि पर्दछन्। त्यसैले लेखकीय स्वतन्त्रता उपयोग गरी लेखकले समाजको उपयोगिताको साथ कुनै व्यक्ति र जाति समुदायका केही व्यक्तिका चरित्रगत यथार्थ उनीहरू कै अनुमतिले वयान गर्दा त्यसलाई विभेदकारी आँखाले हेर्नु असहनशील र असहिष्णुता हो। मैले विभिन्न वादी बस्तीमा गई महिनौ लगाएर अनुसन्धान गरेर र वर्षौ लगाएर “नथिया” उपन्यास

लेखेकी हुँ। यी सबै काम र मेहनेत मैले वादी समुदायका यस्ता महिलाहरू शोषणमुक्त हुनुपर्छ भन्ने धारणाले प्रेरित भएर गरेकी थिएँ। कुनै पनि जाति र समुदायले झै वादी समुदायका व्यक्तिहरूले आत्मसम्मानपूर्वक नागरिकको मौलिक हक अधिकार शोषण र विभेदमुक्त भई प्रयोग गर्ने र बाँच्न पाउनुपर्छ भन्ने कुरामा कुनै दुइ मत हुन सक्दैन। एक लेखकको हैसियतले म सधैं नागरिकको सबैधानिक अधिकारको पक्षमा उभिएकी छु। त्यसैले मेरो उपन्यास “नथिया” ले वादी समुदायको मौलिक हक र अधिकार तथा वादी महिलाहरूको आत्मसम्मानलाई उलंघन गर्ने कुनै अभिप्राय राखेको छैन।

अतः विशुद्ध मनोगत आरोपहरू पेश गरी सम्मानीत सर्वोच्च अदालत समक्ष परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ भनी रिट निवेदन दिई अदालतको बहुमूल्य समय खेर फाल्ने म जस्तो वादी समुदाय, विशेष गरी वादी महिलाहरूको उत्थानको पक्षमा उभिने लेखकले जातीय विभेद, लैंगिक हिंसा लगायत विपक्षीहरूको संविधान प्रदत्त हक अधिकारमा आघात हुने कुनै प्रकारको कार्य नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षी “नथिया” उपन्यासको लेखिका सरस्वती प्रतिक्षा भन्ने सरस्वती लालचनको लिखित जवाफ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको लिखित जवाफ:-

११) रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएबमोजिम यस आयोगको ध्यानाकर्षण गराएको व्यहोरासम्म ठीक भएपनि सो सम्बन्धमा यस आयोगबाट केही पनि कारवाही नभएको भनी लिनु भएको दावी झुठ्ठा हो। रिट निवेदकका तर्फबाट यस आयोगमा ध्यानाकर्षण पत्र प्राप्त हुनासाथ आयोगले सोही दिन नै सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरू सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय, चलचित्र निर्माता तथा उपन्यासकारका नाउँमा लिखित पत्राचार गरी सो सम्बन्धमा जानकारी उपलब्ध गराउन अनुरोध गरेको छ। आयोगको लिखित पत्राचार पछि नै विपक्षीले ध्यानाकर्षण पत्रमा उल्लेख गर्नु भएका विषयमा केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिले चलचित्रमा प्रयोग भएका (दाङ्ग, वदेनी, वेश्या, वादी प्रथा) जस्ता शब्दहरू हटाउन लगाई सो सम्बन्धमा केन्द्रीय जाँच समितिबाट मिति २०७५/४/२८ मा निर्णय गरेको जानकारी प्राप्त हुन आएको व्यहोरा अनुरोध छ। “ऐलानी” का उपन्यासकारले पनि उपन्यासमार्फत वर्तमान परिवेश र पात्रको यथार्थ चित्रण गरी आफुहरूले सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गराई समाज सुधारको प्रयास गर्न खाजेको भनी आयोगलाई जानकारी गराएको व्यहोरा पनि अनुरोध छ।

आयोग सधैं मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा प्रतिबद्ध र कटिबद्ध रहेको व्यहोरा सादर अनुरोध गर्दै मानव अधिकारको मुल्य र मान्यता, संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव

अधिकारसम्बन्धी दस्तावेजहरू, नेपालको संविधान र अन्य प्रचलित कानून बमोजिमको कार्य सबैबाट हुनु पर्ने र त्यस विपरितका कार्यहरू कहीं, कतै र कसैले पनि कुनै वाहना र चाहनामा भएमा त्यसबाट मानव अधिकारको उल्लंघन हुने हुँदा विपक्षीहरूको मानव अधिकार र मानवीय मर्यादाको सम्मान हुनु पर्नेमा आयोग स्पष्ट रहेको छ। साथै मानव अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिहरू, नेपालको संविधान, मानव अधिकार सम्बन्धी प्रचलित कानूनहरू र सर्वोच्च अदालतबाट भएका आदेश बमोजिम समेत कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य, श्रव्य, श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन, प्रसारण, प्रदर्शन वा सूचना प्रवाह गर्दा अनिवार्य रूपमा मानव अधिकार मैत्री शब्द, वाक्य र भाषाको प्रयोग गरी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा २(च) ले गरेको परिभाषा बमोजिम व्यक्तिको जीवन, स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादाको सम्मान हुनुपर्छ भन्ने विषयमा स्पष्ट र दृढ रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन आयोगको हकमा जारी हुनु पर्ने होइन, खारेज गरिपाउँ भन्ने मानव अधिकार आयोगका सचिव मुरारीप्रसाद खरेलको लिखित जवाफ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ:-

- १२) नेपालको संविधानको धारा १८ ले समानता र धारा १६ ले सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको प्रत्यभूत गरेको छ। त्यसैगरी धारा २४ मा छुवाछुत विरुद्धको हकको व्यवस्था गरी सोही धाराको उपधारा (३) मा उत्पत्ति, जात, जाति वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई उच्च वा नीच दर्शाउने, जात, जाति वा छुवाछुतको आधारमा सामाजिक भेदभावलाई न्यायोचित ठान्ने वा छुवाछुत तथा जातीय उच्चता वा घृणामा आधारित विचारको प्रचार प्रसार गर्न वा जातीय विभेदलाई कुनै पनि किसिमले प्रोत्साहन गर्न पाइने छैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्था गरी सोही धाराको उपधारा (५) मा उक्त कार्यलाई गंभीर सामाजिक अपराधको रूपमा कानून बमोजिम दण्डनीय हुने कुरा प्रष्ट गरेको छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्थालाई कामयावी गराउने सम्बन्धमा विभिन्न कानूनहरूको तर्जुमा गरिएको अवस्था छ। त्यसैगरी सम्बत २०७५ साल भदौ १ गते देखि कार्यान्वयनमा आएको मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ को दफा १६६ मा जातिपातिको आधारमा छुवाछुत र अन्य भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न नहुने व्यवस्था गरी उक्त कार्य गरेमा दण्डनीय हुने कुरालाई स्पष्ट गरिएको छ। कुनै पनि समुदायको विरुद्धमा घृणाजन्य अभिव्यक्ति (Hate Speech) प्रकट गर्ने गरी विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। पुस्तक, चलचित्र लगायतका कुनै सामाग्रीमा रहेको कुनै अन्तरवस्तु, प्रस्तुति वा अभिव्यक्तिबाट कुनै व्यक्ति वा

समुदायलाई उच्च वा नीच दर्शाउने, भेदभावलाई न्यायोचित ठहर्‍याउने वा घृणाजन्य विचारलाई प्रचार प्रसार गर्ने कुनै कार्य भएको देखिएमा त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेमा कुनै विवाद छैन। नेपाल सरकार प्रचलित कानूनको वरिखिलाप हुने गरी कुनै पनि कार्य भएमा कानून बमोजिम कारवाही गर्ने कुरामा प्रतिवद्ध छ। जहाँसम्म हालै प्रकाशनमा आएको भनिएका “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक नेपाली चलचित्रको विषय छ, सो सम्बन्धमा नियमन गर्ने सम्बन्धित निकायबाट प्रस्तुत हुने लिखित जवाफबाट प्रष्ट हुने नै हुँदा प्रस्तुत लिखित जवाफमा थप उल्लेख गरिरहनु परेन।

अतः माथि उल्लिखित बँदा प्रमाणको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानीत अदालत समक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

विपक्षी अधृत फिल्मस् प्रा.लि.को लिखितजवाफ:-

१३) कुनै पनि चलचित्र बनाउदा सर्वप्रथम कथा छनौट गरिन्छ। काल्पनिक घटना र पात्रहरूको सिर्जना गरी जीवन जगत र ऐतिहासिक कालखण्डका स्मृतिहरू कथाकारले मालामा उनेर कथालाई मुर्त रूप दिन्छ। त्यसै कारण चलचित्र बनाउँदा र प्रदर्शन गर्ने बेलामा पनि “चलचित्रमा प्रस्तुत भएका घटना र पात्रहरू काल्पनिक हुन् कसैको वास्तविक जीवनसँग मेल खादैनन्, मेल खाएको खण्डमा संयोग मात्र हुनेछ” भने उल्लेख गर्ने गरिन्छ। कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम कसैले चलचित्र बनाउनु परेमा शुरुमा कथा स्वीकृति, निर्माण इजाजत स्वीकृति र अन्तमा प्रदर्शन स्वीकृति राज्यका निकायबाटै लिनु पर्दछ। चलचित्र निर्माण इजाजतपत्र प्राप्त गरी चलचित्र विकास बोर्डबाट प्राप्त हुने निर्देशनहरू पालना गर्दै यस कम्पनीले “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र तयार गरी केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिबाट जाँच गराई प्रदर्शनको लागि स्वीकृति प्राप्त गरेको छ।

चलचित्रमा वादी समुदायलाई नकारात्मक प्रभाव पार्ने, होच्याउने गरी कथावस्तु बनाइएको छैन। सम्पूर्ण कथा सदनियतले ऐतिहासिक कालखण्डलाई स्मरणमा लिई सम्मानपूर्वक निर्माण गरिएको छ। सोही अनुसार चलचित्रलाई नियमन गर्ने निकाय केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिबाट जाँच भई स्वीकृति प्राप्त भई आएको छ। राज्यको एउटा जिम्मेवार निकायले कथावस्तु स्वीकृत गरी चलचित्र निर्माण इजाजत पत्र दिएर करोडौं खर्च गरी चलचित्र निर्माण गर्न दिने र निर्मित चलचित्रलाई प्रदर्शनमा जानबाट रोक्न लगाउने कार्य गरी

नागरिकको धनको आघात गर्न मिल्दैन। नेपालमा चलचित्र विकास संरक्षण, प्रवर्धन गर्न भनी स्थापना भएका निकायहरू चलचित्र विकाश बोर्ड, चलचित्र जाँच समितिहरूले चलचित्र लगानीकर्ताहरूको लगानीको सुनिश्चितता गराउने दायित्व प्रति उदासिन हुँदा हामीहरू वर्षौं देखि अन्यायमा पर्दै आएका छौं। यसरी लगानीको सुनिश्चितता हुनुपर्ने र हामीले निर्माण गरेको चलचित्र “पण्डित बाजेको लौरी” स्वतन्त्ररूपमा प्रदर्शन हुन नदिई पुन्याएको क्षति रकम भरी भराई पाउन उजुर गर्ने हाम्रो हक सुरक्षित नै छ।

प्रस्तुत “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र एक बौद्धिक सम्पत्ति भएको र यसको आर्जन, कारोबार, व्यवसाय, भोग लगायतका कार्य प्रचलित नेपाल कानून, चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) ऐन, २०२६, चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली, २०५७ र प्रतिलिपी अधिकार ऐन, २०५९ अन्तर्गत हुँदै आएको छ। प्रस्तुत चलचित्र कानूनको पूर्ण परिपालनबाट निर्माण भई आएको, चलचित्रमा वादी समुदायलाई नकारात्मक प्रभाव पार्ने, व्यङ्ग गर्ने, होच्याउने गरी कथावस्तुको निर्माण नगरेको, वादी समुदाय प्रति चलचित्र र यसका निर्माण समूहको पनि उत्तिकै सम्मान रहेको, राज्यको निकायबाट कानून बमोजिमको प्रदर्शन स्वीकृति भएकाले यसको नेपाल भित्रको प्रदर्शन, विक्री वितरण, देश बाहिर हुने प्रदर्शन, निकासी, पैठारी, पुनरुत्पादन, प्रस्तुति, प्रसारण लगायतका व्यवसायिक कार्यहरू प्रचलित कानून बमोजिम नै हुने हुँदा विपक्षीहरूको झुठ्ठा, निराधार र कपोकल्पित रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने अधृत फिल्मस् प्रा.लि. का संचालक थमन कुमार भण्डारीको लिखित जवाफ।

अधृत फिल्मस् प्रा.लि.को शेयरधनी सदस्य दिपक वलीको लिखित जवाफ

- १४) कुनै पनि चलचित्र बनाउँदा कथा छनोट गरिन्छ। काल्पनिक घटना र पात्रहरूको कुनै पनि चलचित्र बनाउदा सर्वप्रथम सिर्जना गरी जीवन जगत र ऐतिहासिक कालखण्डका स्मृतिहरूलाई कथाकारले कडीमा उन्दै कथालाई मुर्त रूप दिन्छन्। त्यसै कारण चलचित्र बनाउँदा प्रसारण गर्ने बेलामा पनि “चलचित्रमा प्रस्तुत भएका घटना र पात्रहरू काल्पनिक हुन्, कसैको वास्तविक जीवनसँग मेल खादैनन्, मेल खाएको खण्डमा संयोग मात्र हुनेछ” भनी उल्लेख गर्ने गरिन्छ। कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम कसैले चलचित्र बनाउनु परेमा शुरुमा कथा स्वीकृति, निर्माण इजाजत स्वीकृति र अन्तमा प्रदर्शन स्वीकृति राज्यका निकायबाटै लिनु पर्दछ। चलचित्र निर्माण इजाजतपत्र प्राप्त गरी चलचित्र विकास बोर्डबाट प्राप्त हुने निर्देशनहरू पालना गर्दै यस कम्पनीले “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र तयार गरी

केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिबाट जाँच गराई प्रदर्शनको लागि स्वीकृति प्राप्त गरेको छ।

वादी समुदाय नेपालको सिमान्त, समुदायमा पर्ने एक हो। यसको आफ्नै विशिष्ट इतिहास छ। चलचित्रमा वादी समुदायलाई नकारात्मक प्रभाव पार्ने, होच्याउने गरी कथावस्तु बनाईएको छैन। सम्पूर्ण कथा सदनियतले ऐतिहासिक तथ्यलाई स्मरणमा लिई सम्मानपूर्वक निर्माण गरिएको छ। सोही अनुसार चलचित्रलाई नियमन गर्ने केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिबाट जाँच भई स्वीकृति प्राप्त भई आएको छ।

अतः प्रस्तुत “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र एक बौद्धिक सम्पति भएको र यसको आर्जन, कारोबार, व्यवसाय, भोग लगायतका कार्य प्रचलित नेपाल कानूनहरू चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) ऐन, २०२६, चलचित्र, (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली, २०५७ र प्रतिलिपी अधिकार ऐन, २०५९ अन्तर्गत हुँदै आएको छ। प्रस्तुत चलचित्र कानूनको पूर्ण परिपालनबाट निर्माण भई आएको, चलचित्रमा वादी समुदायलाई नकारात्मक प्रभाव पार्ने, व्यङ्ग गर्ने, होच्याउने गरी कथावस्तु निर्माण नगरेको, वादी समुदाय प्रति चलचित्र र यसका निर्माण समुहको उत्तिकै सम्मान रहेको, राज्यको निकायबाट कानून बमोजिमको प्रदर्शन स्वीकृति भएकाले यसको नेपाल भित्रको प्रदर्शन, विक्री वितरण, देश बाहिर हुने प्रदर्शन, निकासी पैठारी, पुनरूत्पादन, प्रस्तुति प्रसारण लगायतका व्यवसायिक कार्यहरू प्रचलित कानूनी बमोजिम नै हुने हुँदा झुठ्ठा, निराधार र कपोकल्पित रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने अधृत फिल्मस् प्रा.लि. का सेयर सदस्य दीपक वलीको लिखित जवाफ।

१५) महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालयको लिखित जवाफ:-

नेपालको संविधानको धारा १८ ले समानता र धारा १६ ले सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको प्रत्यभूत गरेको छ। त्यसैगरी धारा २४ मा छुवाछूत विरुद्धको हकको व्यवस्था गरी सोही धाराको उपधारा (३) मा उत्पत्ति, जात, जाति वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई उच्च वा नीच दर्शाउने, जात, जाति वा छुवाछूतको आधारमा सामाजिक भेदभावलाई न्यायोचित ठान्ने वा छुवाछूत तथा जातीय उच्चता वा घृणामा आधारित विचारको प्रचार प्रसार गर्न वा जातीय विभेदलाई कुनै पनि किसिमले प्रोत्साहन गर्न पाइने छैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्था गरी सोही धाराको उपधारा(५) मा उक्त कार्यलाई गंभीर सामाजिक अपराधको रूपमा कानून बमोजिम दण्डनीय हुने कुरा प्रष्ट गरेको छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्थालाई कायमयावी गराउने सम्बन्धमा विभिन्न कानूनहरूको तर्जुमा गरिएको अवस्था छ। त्यसैगरी सम्बत २०७५ साल भदौ १ गते देखि कार्यान्वयनमा आएको मुलुकी

अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ को दफा १६६ मा जातिपातिको आधारमा छुवाछुत र अन्य भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न नहुने व्यवस्था गरी उक्त कार्य गरेमा दण्डनीय हुने कुरालाई स्पष्ट गरिएको छ। नेपाल सरकार प्रचलित कानूनको वर्खिलाप हुने गरी कुनै पनि कार्य भएमा कानून बमोजिम कारवाही गर्ने कुरामा प्रतिवद्ध छ। जहाँसम्म हालै प्रकाशनमा आएको भनिएका “नथिया” तथा “ऐलानी” उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक नेपाली चलचित्रको विषय छ सो सम्बन्धमा नियमन गर्ने सम्बन्धित निकायबाट प्रस्तुत हुने लिखित जवाफबाट प्रष्ट हुने नै हुँदा प्रस्तुत लिखित जवाफमा थप उल्लेख गरिरहनु परेन।

अतः माथि उल्लिखित तथ्य प्रमाणको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

१६) अन्य विपक्षीहरू राष्ट्रिय दलित आयोग, केन्द्रीय चलचित्र जाँच समिति, साग्रीला पब्लिकेशन, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयको तर्फबाट म्याद भित्र लिखित जवाफ परेको मिसिलबाट नदेखिएको।

१७) निवेदकको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित बहसनोटको सारसंक्षेप

रिट निवेदनमा उल्लेख गरे बमोजिम “नथिया” तथा “ऐलानी” नामक उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रमा प्रयोग भएको शब्द र पात्रको भूमिकाले वादी महिलाको सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने लगायतको मौलिक हकमा आघात पारेको कुरा देहायका आधारमा प्रमाणित हुन्छ:-

उपन्यासको शीर्षक नै गलत रूपमा प्रयोग भएका छन्। “नथिया” मा प्रयोग भएका शब्दहरू बदिनीले- पृष्ठ ३७, माल नयाँ चाहिन्छ पृ. ७०, बदिनीकोबाउ हुन्छ? पृ.१५३, बेश्याहरू पृ. १८१, रन्डीहो पृष्ठ २२७, आज सम्म थियो पृ. २२८ तथा बदेनी पातर, रण्डी, बेश्या, रखेल जस्ता शब्दहरू अन्य पृष्ठमा उल्लेख भएका छन् जुन शब्द आपत्तिजनक छन्। “ऐलानी” उपन्यासमा प्रयोग भएका वादी बारे पढेको धन्दा गर्छे होली (पृ.९) आइमाइले पूरा, फाल्न्या (पृ. १५०), मेरो शरीर छन् (पृ.१९७) आदि जस्ता शब्द आपत्तिजनक छन्।

“पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रमा कान्छा वादीको भूमिकामा रहेका पात्रले आफ्नै श्रीमतीलाई यौन पेसामा लगाउने, ग्राहक आफैले खोज्ने र त्यसको कमाईबाट जीविकोपार्जन गर्ने गरिएको देखाइएको छ जुन आपत्तिजनक छ।

वादी समुदायको आत्म सम्मानमा ठेस पुग्ने कुनै पनि शब्दहरू जस्तै भाड, वदेनी,

पातर, वेश्या, र खेल आदि शब्दको प्रयोगमा रोक लगाउने साथै नेपाल सरकारले वादी समुदायमा रहेको यौन शोषणलाई २०६५ साल पौष २३ गतेका दिन अन्त्य भएको घोषणा गरेको छ। शब्द प्रयोगमा लैङ्गिक सम्वेदनशीलता हुनुपर्ने मानव अधिकारको प्रमुख मापदण्ड हो तर ती शब्दहरू संविधानले संरक्षित गरेको व्यक्तिगत गोपनीयताको हक विपरीत हुनुका साथै आपत्तिजनक र वादी समुदाय माथि लान्छित हुने अवस्थाको सृजना गर्ने खालको भई सो समुदायका सन्तान समेत लान्छनाबाट पीडित हुने देखिन्छ। अतः वादी महिला तथा समग्र वादी समुदायको मौलिक अधिकार, मानव अधिकार तथा आत्म सम्मानको सुनिश्चितता गरी राज्यलाई जिम्मेवार बनाउन माग बमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वरिष्ठ अधिवक्ता डा. चन्द्रकान्त ज्ञवाली तथा अधिवक्ताहरू श्री शशी बस्नेत, श्री शर्मिला श्रेष्ठ, श्री मोहन साशंकर र श्री विष्णु प्रसाद पोखरेलको मिति २०७५।१०।२९ को लिखित बहस नोट।

१८) विपक्षी बुकलिह पब्लिकेशन र “नथिया” उपन्यासका लेखिका सरस्वती प्रतिक्षाको तर्फबाट पेश भएको लिखित बहस नोटको सारसंक्षेप:-

वादी जातिका महिलालाई कुनै समयमा राज्यव्यवस्थाले नै यौनपेशामा सहभागी हुन बाध्य बनाएको यथार्थ वास्तविकता कसैबाट लुक्न सकेको छैन। त्यो स्वेच्छिक नभई संरचनागत बाध्यता थियो। “नथिया” उपन्यासले त्यो संरचनागत बाध्यताको व्याख्या गरेको छ। उपन्यासमा नेपाली समाजमा अतीतमा कसरी वादी महिलाहरू यौनजन्य र अन्य शोषणमा परेका थिए भन्ने विषयको उजागर गरिएको छ। “नथिया” माथि लगाइएको आरोपको सन्दर्भमा “नथिया” कुन समयको कथा हो भनेर समय पनि ख्याल नगर्नु भएको प्रतित हुन्छ। लेखकले उक्त किताबको भूमिकामै, “नथिया ३० को दशकबाट शुरू भएर ४० को दशकमा आएर सकिएको कथा हो। जुन वस्तीको कथा छ अहिले उनीहरू स्थानान्तरण भएर अन्तै गइसकेका छन् र उनीहरू मध्ये कोही पनि देहव्यापारमा संलग्न छैनन्।” नथियाको मूल कथ्य २०४५ सालभन्दा पहिलाको वादी समाजले भोगेको पीडाको चित्रण हो। निकट विगतमै पनि कसरी वादी समुदायलाई राज्यले वञ्चितीमा पारेको थियो भन्ने यो पुस्तकले उजागर गर्छ। के यसरी इतिहासको विभेद उजागर गर्नु गलत हो ? यदि यसलाई गलत मान्ने हो भने संसारका सारा साहित्य प्रतिबन्ध हुनुपर्ने हुन्छ। एक वर्ष अगाडि शुरू भएको ह्यासट्याग मि टु आन्दोलनले सबै महिलालाई आफूले भोगेको यौन व्यवहारको कथा सुनाउन उत्प्रेरित गर्छ। के त्यो आन्दोलन पनि प्रतिबन्धमा पर्नुपर्ने हो ?

समाजमा विद्यमान विभेदको उजागर गर्नु अन्याय होइन अन्यायको विरोध गर्नु हो। कुनै पनि विभेदको विरोध विभेदको उजागरबाट शुरू हुन्छ। त्यसैले नथिया विभेदकारी होइन विभेदविरोधी आन्दोलनको आवाज हो। नथियाको पेज नं १७८ देखि १८४ को अध्याय त्यसको उदाहरण हो। उक्त अध्यायमा माथिल्लो जातका मान्छेहरूले तल्लो जातका भनेर वादी महिलाहरूलाई कुवा छुन दिदैनन्। पानी भर्न दिदैनन्। माथिल्लो जातकाहरूले दया गरेर पानी भरिदिएपछि मात्र उनीहरूले घरमा पानी लिएर जान सक्छन्। माथिल्लो जातकाहरूले गरेको छुवाछुत र अन्यायले एकदिन वादी महिलाहरू विष्फोटित हुन्छन् र विद्राहेमा उत्रन्छन्। उक्त सिंगो अध्याय नै छुवाछुत र थिचोमिचो बिरुद्धमा लेखिएको अध्याय हो। यसरी किताबको मूल स्वर तथा मर्मलाई नै बंग्याएर जातीय विभेद गन्यो भन्नु न्यायिक कुरा कदापि हुन सक्दैन।

रिट निवेदकले उठान गर्नु भएको विषयवस्तु निसन्देह पनि सम्बेदनशील रहेकोमा विवाद छैन तर रिट निवेदकले गोलमटोल रूपमा विभिन्न विधाका विषयवस्तुलाई एकै रूपमा हेर्नु भएको प्रतित हुन्छ। रिट निवेदनमा “नथिया” र “ऐलानी” उपन्यास तथा “पण्डित बाजेको लौरी” लाई समान दृष्टिबाट हेर्दा न्याय नपर्न सक्ने खतरा समेत रहन्छ। एक लेखकले प्रयोग गरेको शब्द तथा प्रकृयाहरू अर्को लेखकको शब्द तथा प्रकृयाहरूसंग संगती नमिल्ने, कथाको परिवेश अनुसार सो मा प्रयुक्त शब्द सोही अनुसार चयन हुने हुँदा प्रस्तुत निवेदनमा सबैलाई समान दृष्टिबाट हेर्नु उपयुक्त अवश्य पनि होइन। विषयवस्तु अलग भई सो मा को कसले के कति विभेदयुक्त कार्य गरेको हो छुट्टा छुट्टै हेरिनु पर्ने र “ऐलानी” मा प्रयोग भएको प्रकृया तथा शब्दको भागिदार “नथिया” हुन नसक्ने हुँदा समान दृष्टिकोण राख्नु उपयुक्त नभै गोलमटोल रूपमा आएको निवेदन आफैमा भ्रमयुक्त छ।

रिट निवेदन खारेज भागी रहेको हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने संवैधानिक तथा कानुनी आधारहरू:

- १) नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १७ (२)(क) र (च), १८, १९ र २५
- २) छापाखाना र प्रकाशन सम्बन्धी ऐन २०४८ को दफा २(ण),(त), दफा १४, १५, १९, ३२ र ४० समेत।

क) धारा १७(२)(क) नेपालको संविधान (२०७२) को धारा १७(२)(क) मा व्यक्तिको विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरिएको छ। धारा १७(१) मा कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिलाई वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिने छैन भनी

उल्लेख भएको छ। यसैको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा कुनै कुराले नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता र स्वाधीनता वा संघीय इकाई वा विभिन्न जातजाती, धर्म, सम्प्रदाय बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरुत्साहन गर्ने, श्रम प्रति अवहेलना गर्ने, गाली बेइज्यती, अदालतको अवहेलना हुने, अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन। उक्त व्यवस्था भएवाट संविधानले व्यक्तिको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई उच्च महत्वका साथ ग्रहण गरेको छ। व्यक्तिको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई कानून बनाएर मात्र मुनासिव प्रतिबन्ध मात्र लगाउन सक्ने विषयमा दुइमत हुन सक्दैन तर कानून नै नवनाई हचुवाको भरमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई कुन्ठित गर्न नसकिने प्रवधान समेत सोही धारामा भएको देखिन्छ। यसको अर्थ कानूनको अधिनमा रही विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने व्यवस्था उक्त धाराले गरेको हो। विपक्षीले आफ्नो रिट निवेदनमा कुन कानूनको कुन दफा विपरित कार्य भई रिट निवेदन लिई अदालत आउनु पर्‍यो भन्ने कुरा नै खुलाउन सक्नु भएको छैन। यसै गरी धारा १७(२)(च) मा नेपालको कुनै पनि भागमा पेशा रोजगार गर्न र उद्योग व्यापार तथा व्यवसायको स्थापना र संचालन गर्ने स्वतन्त्रताको प्रत्याभुत गरेको छ। कानून बनाएर उक्त स्वतन्त्रतालाई रोक लगाउने वा सरकार आफैले संचालन गर्ने वा शर्त तोक्ने कार्य हुन सक्ने व्यवस्था प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गरेको छ। “नथिया” नामक उपन्यासका लेखक तथा प्रकाशकले उक्त कानुनी व्यवस्थाको प्रतिकूल कुनै पनि कार्य नगरेको कुरा उपन्यासको सन्दर्भवाट प्रष्ट भई रहेको छ। यसरी लेखकको लेखकीय अधिकार तथा प्रकाशकको प्रकाशनको अधिकार माथि सम्मानित अदालत चनाखो भई न्याय निरूपण गर्नु पर्ने टड्कारो रूपमा देखिएको र रिट निवेदकको लेखक तथा प्रकाशकले कुनै मौलिक हकको हनन् नगरेको वरु उल्टै एउटी महिलाले समाजमा व्यहोर्नु परेको संघर्षगाथा र उक्त संघर्षवाट कसरी उन्मुक्ति पाईन् भन्ने विषय समेटिएको विषयवस्तुलाई अन्यथा अर्थ गरी रिट निवेदन दायर भएको छ।

अदालतले यस्ता खालका कृतिलाई बन्देज लगाउँदै जाँदा यसबाट साहित्यमा पर्न सक्ने असर समेतलाई ध्यानमा राखी निर्णय दिनु पर्ने अवस्था विद्यमान रहेको छ।

एउटा लेखकको महिनौको अनुसन्धान, वर्षौको मेहनत र श्रममाथि हस्तक्षेप नहुने अवस्था समेतलाई मध्यनजरमा राखी निर्णय दिनु पर्ने अवस्था रहेको छ। विगतमा कृष्णलाल अधिकारीको मकैको खेतीलाई प्रतिबन्ध लगाएर लेखकलाई कारवाही गर्नुलाई आज आएर जसरी एक कलंकको रूपमा हेरिन्छ। सोही नियती नहोस् भन्ने समेत ध्यान दिनु आवश्यक छ। यसर्थ माथि प्रस्तुत गरिएको तथ्यगत आधार तथा कारणहरू, संविधान प्रदत्त मौलिकहरू तथा कानुनी व्यवस्था अनुसार “नथिया” उपन्यास एउटा नितान्त साहित्यिक यर्थाथवादी (Realistic) कृति भएको, यसले विगतका कथावस्तुलाई उजागर गरेको, तत्कालीन अवस्थामा रहेका विभेद, वादी महिलाहरूको अवस्था, सामाजिक परिवेश लगायतका विषयवस्तुहरू समेटिएको र कथाले एउटी संघर्षशील महिलाले कस्ता दुःख कष्ट सहेर कसरी आफ्नो सन्तानलाई सो दलदलबाट निकालिन् भन्ने विषयवस्तुलाई औपन्यासिक तरिकाबाट प्रस्तुत गरेको, यसमा भएका शब्दहरू परिस्थितिवस कथाको माग अनुसार प्रयोग भएको, त्यस्ता शब्दहरू अन्य जात जाती सम्प्रदाय बीच पनि प्रचलनमा रहेको, उपन्यासमा प्रयोग भएका केही शब्दहरू अन्य कृतिबाट साभार गरिएको अवस्था, समेतबाट “नथिया” को लेखक तथा प्रकाशकले निवेदकहरूको सम्बैधानिक तथा कानुनी हकको उलङ्घन गर्ने कार्य नगरेको हुँदा माथि उल्लेखित तथ्य, कानून तथा संविधान समेतको आधारमा रिट निवेदन लाग्न नसक्ने हुँदा खारेज भागी रहेको छ भन्ने समेत व्यहोराको “नथिया” का लेखिका तथा प्रकाशकको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बसन्तराम भण्डारी, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री श्यामबहादुर पाण्डे र श्री प्रेम सिंह धामीको मिति २०७५।१०।२९ मा पेश भएको लिखित बहस नोट।

१९) “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र संचालक थमन कुमार भण्डारी तथा निर्देशक दिपक वलीको तर्फबाट प्रस्तुत बहस नोट:-

चलचित्र निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण सम्बन्धमा लागु भएका सम्पूर्ण ऐन कानून, नियम नियमावलीहरूको अक्षरशः पालना गरी “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र निर्माण गरी, आधिकारिक निकायबाट नेपालभर प्रदर्शन गर्ने स्वीकृति प्राप्त गरी अधृत फिल्मस् प्रा. लि.ले उक्त चलचित्र प्रदर्शनका लागि मिति २०७५।०४।०४ बाट पहिलो चरणमा काठमाण्डौ

भिन्न र बाहिरका केही पर्दाहरुमा फिल्म प्रदर्शन गर्न थालेको थियो। विपक्षीहरुको द्वेषपूर्ण प्रचारबाजी र रोकावटका कारण थप चलचित्र घरहरुमा प्रदर्शनका लागि जान नपाई प्रदर्शनमा आएका चलचित्र घरहरुबाट समेत मिति २०७५।०४।०७ का दिन देखि पर्दाबाट उतार्न थालियो। चलचित्र निर्माणको कुल लागत रु १,१५,००,००० भएको र मिति २०७५।०४।०४ बाट मिति २०७५।०४।०७ सम्म उपत्यका भित्रका ४० वटा र उपत्यका बाहिरका १९ वटा गरी जम्मा ५९ वटा चलचित्र घरबाट जम्मा रु. ७,५७,२०७ रकम उठेको छ। रिट निवेदकहरुको उक्त कार्यको असरबाट चलचित्र प्रदर्शन हुन नपाई ऋण सापट लिई चलचित्र निर्माण गरेका मेरो पक्षहरु थमन कुमार भण्डारी तथा निर्देशक दिपक वली आफ्नो लगानी समेत उठाउनबाट बन्चित भई ठुलो धनराशीको क्षती व्यहोर्नु पर्ने अवस्था छ।

रिट निवेदकहरुले चलचित्रको कथावस्तु तथा पात्रहरुको भूमिकालाई अवान्छित, ईतिहास अमिल्दो भनी जिकिर लिएको सम्बन्धमा हेर्दा चलचित्रहरु विभिन्न किसिमका हुन्छन् र चलचित्र निर्माण गर्नुको फरक फरक उद्देश्य हुनुका साथै दर्शकहरु पनि फरक हुन्छन्। सत्य घटनामा आधारित चलचित्र, काल्पनिक चलचित्र (fictional movie), वृत्तचित्र (Documentary) लगायत विभिन्न विधाका चलचित्र हुन्छन्। “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र सत्य घटनालाई देखाउने भनी निर्माण गरेको नभई समाजमा सन्देश प्रवाह गर्ने र दर्शकलाई मनोरन्जन दिने उद्देश्यले कथावस्तु तयार गरी निर्माण गरिएको चलचित्र हो। यसमा काल्पनिक कथा र पात्रहरुको संयोजन गरिएको छ, त्यसैकारण चलचित्र प्रदर्शन गर्नु पूर्व नै “चलचित्रमा प्रयोग भएका घटना र पात्रहरु काल्पनिक हुन् कसैको जीवनसँग मेल खाएमा संयोग मात्र हुनेछ” भनी प्रदर्शनको क्रममा उल्लेख गरिन्छ। जुन यस चलचित्रमा समेत लागू भएको छ। चलचित्रलाई व्यक्ति विशेष वा समुदाय लक्षित गरी निर्माण गरिएको, ईतिहासलाई गलत ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको भन्नु अनुचित छ।

वादी समुदाय नेपालको सीमान्तकृत समुदायमा पर्ने एक हो। यसको आफ्नै विशिष्ट इतिहास छ। चलचित्रमा वादी समुदायलाई नकारात्मक प्रभाव पार्ने व्यंग गर्ने, होच्याउने गरी कथावस्तु बनाईएको छैन। सम्पूर्ण कथा सदनियतले ऐतिहासिक कालखण्डलाई स्मरणमा लिई सम्मानपूर्वक निर्माण गरिएको र सोही अनुसार चलचित्रलाई नियमन गर्ने निकाय केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिबाट स्वीकृति प्राप्त भई आएको छ।

राज्यको एउटा जिम्मेवार निकायले एकपटक बिषय, कथावस्तु स्वीकृत गरी चलचित्र

निर्माण इजाजत पत्र दिएर करोडौ खर्च गरी चलचित्र निर्माण गर्न दिने र निर्मित चलचित्रलाई प्रदर्शनमा जानबाट रोक्न लगाउने कार्य गरी नागरिकको धनको क्षति गर्न सक्दैन। ऋण सापटी लिई लगानी जुटाई करोडौ रुपियाँ खर्च गरेर निर्माण गरिएको चलचित्र विपक्षीहरूको सुनियोजित विरोध र नेपालमा चलचित्र जगतको विकास, संरक्षण, प्रवर्धन गर्न भनी स्थापना भएका निकायहरू चलचित्र विकास बोर्ड, चलचित्र जाँच समिति चलचित्र लगानीकर्ताहरूको लगानीको सुनिश्चितता गराउने दायित्व प्रति उदासिन हुँदा चलचित्र क्षेत्र करोडौको क्षति बेहोर्न बाध्य छ। “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्र पनि करोडौ क्षति बेहोरेको चलचित्र मध्ये एक हो।

अतः “पण्डित बाजेको लौरी” चलचित्रको आर्जन, कारोबार, व्यवसाय, भोग लगायतका कार्य प्रचलित नेपाल कानूनहरू चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) ऐन, २०२६, चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली, २०५७ र प्रतिलिपि अधिकार ऐन, २०५९ अन्तर्गत कानूनको पूर्ण परिपालनाबाट निर्माण भई आएको, चलचित्रमा वादी समुदायलाई नकारात्मक प्रभाव पार्ने, व्यङ्ग गर्ने, होच्याउने गरी कथाबस्तुको निर्माण नगरिएको, वादी समुदाय प्रति चलचित्र र यसका निर्माण समूहको पनि उत्तिकै सम्मान रहेको, राज्यको निकायबाट कानून बमोजिमको प्रदर्शन स्वीकृति पाएकाले यसको नेपाल भित्रको प्रदर्शन, बिक्री वितरण, देश बाहिर हुने प्रदर्शन, निकासी, पैठारी, पुनरुत्पादन, प्रसारण लगायतका व्यवसायिक कार्यहरू प्रचलित कानून बमोजिम नै हुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रका संचालक तथा निर्देशकको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री सुजन पाण्डेको मिति २०७५।१०।२९ को लिखित बहस नोट।

यस अदालतको आदेश

- २०) नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता डा. श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, अधिवक्ताहरू श्री शशी बस्नेत, श्री मोहन साशंकर, श्री सानुलक्ष्मी गसी र श्री शर्मिला श्रेष्ठले सरस्वती प्रतिक्षाद्वारा लिखित र २०७४ माघमा Book Hill Publication बाट प्रकाशित “नथिया” नामक उपन्यास र विवेक ओझाद्वारा लिखित तथा २०७४ मंसिरमा Sangria-La Books बाट प्रकाशित “ऐलानी” नामक उपन्यासले नेपालको पश्चिमी भूभागमा बसोबास गर्ने वादी जातीका महिला तथा वादी समुदायलाई लाञ्छनायुक्त शब्दहरू प्रयोग गरी मानिसको सम्मान पूर्वक बाँच्न पाउने संवैधानिक हकको हनन गरेको छ। त्यसै गरी अधृत फिल्मस् प्रा.लि.

बाट निर्मित तथा दिपक वलीबाट निर्देशित “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रले समेत कुनै व्यक्ति यौन पेशामा लागेको थियो वा छ भन्ने आधारमा समस्त वादी समुदायलाई नै लाञ्छित र अपमानजक देखाउने शैलीमा निर्माण र प्रसारण गरेको हुँदा यस्ता कृयाकलापलाई बन्देज र आगामी दिनमा प्रकाशन र प्रसारण गर्दा मानव अधिकारको उचित सम्मान र संरक्षण हुने गरी कार्य गर्न गराउन भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री हरि प्रसाद रेग्मी “नथिया” उपन्यासका लेखिका तथा उपन्यासका प्रकाशन बुक हिल पब्लिकेशनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बसन्तराम भण्डारी र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री श्याम बहादुर पाण्डे तथा श्री प्रेम सिंह धामी तथा विपक्षी “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सुवास आचार्यले नेपाल सरकारसँग भएको वादी समुदायको सम्झौता आफैमा कानून सरह हुँदैन। उल्लेखित उपन्यासले र चलचित्रले वादी समुदायको विगतको यथार्थतालाई उजागर गरी समाजमा भएका विकृतिलाई हटाउनुपर्छ भन्ने सन्देश दिन खोजेको छ। साहित्य लेखन र कला तथा चलचित्र निर्माण गर्दा केही रोचक शब्द र प्रस्तुति हुनु आवश्यक र अनिवार्य नै रहन्छ। पात्रले बोलेका शब्द जस्ताको तस्तै उतार्ने काम भएको र चलचित्रको केही शब्दहरू नेपाल सरकारको नीति अनुरूप सम्बन्धित निकायको निर्देशनमा हटाई सकिएको पनि छ। तसर्थ निवेदनले माग गरे जस्तो वादी समुदायको मानव अधिकार, सम्मानजनक बाचन पाउने हक लगायतको कुनै पनि कुरामा आँच आउने कार्य नभए नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो।

निर्णय गर्नु पर्ने प्रश्नहरू:

२१) अब यसमा देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रीत रही निर्णय दिनु पर्ने देखियो:

क. नेपालको संविधानमा उल्लेख भएको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा प्रेश स्वतन्त्रता सम्बन्धी हकहरू निरपेक्ष हक हुन् वा यी हकहरूको उपभोग गर्ने कुराको कुनै सीमा समेत निर्धारित छन ?

ख. निवेदनमा उल्लेख भएको “नथिया” तथा “ऐलानी” नामक उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रको प्रकाशन र प्रसारण कार्य कानून प्रतिकूल भएको छ वा छैन ?

ग. निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो वा होइन ?

निर्णयादेशः

- २२) नेपालको संविधानको धारा १६ (१) मा “प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हक (Right to dignified life) आधारभूत मानव अधिकारको विषय पनि हो। यो हकलाई अहरणीय र अविभाज्य हक मानिन्छ। कुनै पनि वहाना वा आवरणमा यो हकमा बन्देज लगाउनु वा अपहरण गरिनु हुदैन। प्रत्येक व्यक्तिको सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हकलाई संरक्षण गर्नु राज्यको महत्वपूर्ण कर्तव्य हुन्छ। नेपालको संविधानमा रहेको प्रावधानका अतिरिक्त नेपालले मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने कुरामा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा जनाएको प्रतिबद्धताका दृष्टिले पनि सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हकको संरक्षणप्रति राज्यको विशेष सम्वेदनशीलता र क्रियाशीलता वाञ्छनीय छ। त्यसैले प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा उल्लेख गरिएका वादी समुदाय लगायतका मानिसहरूको सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हकको संरक्षण हुनु नै पर्दछ। यस कुरामा कुनै विमति जनाउने वा थप लामो चर्चा-परिचर्चा गरिरहनु पर्ने आवश्यकता देखिदैन।
- २३) प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा “मानिसको सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हक”, “विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता” तथा “प्रेस स्वतन्त्रता” सम्बन्धी त्रिकोणीय हकको विषय जोडिएको पाईयो। यी सबै हकहरूको सामानजस्यपूर्ण तवरबाट प्रयोग गरिएमा नै यसको सार्थकता मुखरित हुन सक्दछ। उल्लिखित हकहरू सबै नै आ-आफ्नो ठाँउमा महत्वपूर्ण छन्। एउटा कुनै हकको तुलनामा अर्को हकलाई कमजोर वा कम महत्वको रूपमा हेरिनु वा बुझिनु हुदैन। तर हकहरूका सम्बन्धमा दृष्टिकोण निर्माण गर्दा भने संविधानद्वारा निर्धारित सीमा, दायरा वा परिधिप्रति समुचित हेक्का राख्नु पर्ने हुन्छ। नेपालको संविधानको धारा १७ (१) मा “कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिलाई वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उल्लिखित “कानून बमोजिम बाहेक” भन्ने वाक्यांशको तात्पर्य कानून बनाएर वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउन सकिन्छ भन्ने देखिन्छ। तर यसरी बन्देज लगाउने कानून भने न्यायोचित, स्वच्छ र तर्कपूर्ण (Just, Fair and Reasonable) हुनु पर्दछ भन्ने संवैधानिक विधिशास्त्रको मान्यता रही आएको छ। अर्को शब्दमा भन्दा वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा सीमा-बन्देज निर्धारण गर्दा भने कानूनको सारवान उचित प्रकृया (Substantive Due Process) सम्बन्धी मान्यतालाई आत्मसात् गरेको हुनु पर्दछ भन्ने मानिन्छ। स्वेच्छाचारी वा यस्तै प्रकृतिको कानूनबाट मात्र संविधानको धारा १७(१) मा प्रयुक्त

“कानून”को प्रयोजन पूरा हुदैन।

२४) नेपालको संविधानको धारा १७(१) मा उल्लेख भएको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकलाई थप परिभाषित गर्दै धारा १७(२) मा “प्रत्येक नागरिकलाई देहायको स्वतन्त्रता हुनेछ” भनी देहाय (क) मा “विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता” सम्बन्धी व्यवस्था समावेश गरिएको देखिन्छ। तर यो धारा १७(२) को स्वतन्त्रता सम्बन्धी हक भने निरपेक्ष रूपको हक भन्ने देखिदैन। उल्लेखित धारा १७ (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको प्रकरण (१) मा “खण्ड (क) को कुनै कुराले^१ नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता र स्वाधीनतामा वा संघीय इकाई वा विभिन्न जात, जाति, धर्म, सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरूत्साहन गर्ने, श्रम प्रति अवहेलना हुने, अपराध गर्न दुरूत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। उल्लिखित अवस्थाहरू “विचार वा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता”मा प्रतिबन्ध लगाउन सकिने गरी (नियमन गर्न सकिने गरी) संविधानद्वारा निर्धारित मापदण्डहरू हुन। “विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता” सम्बन्धी हक निरपेक्ष तवरको हक नभएर संविधानको धारा १७(२) को सापेक्षतामा प्रयोग र प्रचलन हुने हकको रूपमा रहेको देखिन्छ। त्यसैले कुनै विषयका विचारक, लेखक वा स्रष्टाले आफ्नो विचार वा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रयोग गर्दा संविधानमा रहेको उपरोक्त प्रावधानप्रति समेत दृष्टि दिनु बाञ्छनीय छ। प्रस्तुत विवादको सन्दर्भ रहेको “नथिया” तथा “ऐलानी” नामक उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रका सम्बन्धमा समेत यही परिप्रेक्षमा विप्लेषण र मूल्याङ्कन हुनु मनासिव देखिन्छ।

२५) “प्रेस स्वतन्त्रता” सम्बन्धी प्रश्न पनि प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा निरूपण गरिनु पर्ने अर्को महत्वपूर्ण विषय रहेको देखियो। विपक्षी लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूले “पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता”को जिकिर गर्नु भएको समेत पाईयो। यस सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा रहेका प्रावधानहरूतर्फ दृष्टिगत गर्दा संविधानको प्रस्तावनामा “पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता” भन्ने वाक्यांश उल्लेख भएको समेत देखिन्छ। यसका अतिरिक्त संविधानको धारा १९ को उपधारा (१) मा “विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य श्रव्य, श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा सूचना प्रवाह गर्न वा छाप्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। तर यो हकको

१ “विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता” सम्बन्धी “कुनै कुरा”लाई समेटिएको।

समेत केही सीमा वा परिधि निर्धारित छैन। धारा १९(१) मा प्रतिबन्धात्मक प्रावधान समावेश गरी “नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता वा संघीय इकाई बीचको सु-सम्बन्ध वा विभिन्न जात, जाती, धर्म वा सम्प्रदाय बीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, राज्यद्रोह, गाली बेइज्जती वा अदालतको अवहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुस्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार, नैतिकताको प्रतिकूल कार्य गर्ने, श्रमप्रति अवहेलना गर्ने र जातीय छुवाछुत एवं लैंगिक भेदभावलाई दुरुस्साहन गर्ने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन” भनी उल्लेख गरिएको देखिन्छ। धारा १९ को उप-धारा (२) मा “कुनै श्रव्य, श्रव्यदृश्य वा विद्युतीय उपकरणको माध्यम वा छापाखानाबाट कुनै समाचार, लेख, सम्पादकीय रचना, सूचना वा अन्य कुनै सामग्री, मुद्रण प्रकाशन, प्रसारण गरे वा छाप्ने वापत त्यस्तो सामग्री प्रकाशन प्रसारण गर्ने वा छाप्ने रेडियो, टेलिभिजन अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय उपकरण, छापा वा अन्य सञ्चार माध्यमलाई बन्द, जफत वा दर्ता खारेज वा त्यस्तो सामग्री जफत गरिने छैन” भन्ने प्रावधान रहेको छ। तर यो प्रावधान समेत निरपेक्ष भने देखिदैन। धारा १९ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “यस उप-धारामा लेखिएको कुनै कुराले रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय उपकरण, छापाखाना वा अन्य सञ्चार माध्यमको नियमन गर्ने ऐन बनाउन बन्देज लगाएको मानिने छैन” भनी उल्लेख भएवाट सो विषय सम्बन्धी नियमन गर्ने ऐन बनाउन सकिने देखिन्छ। धारा १९ को उप-धारा (३) मा “कानून बमोजिम बाहेक कुनै छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोन लगायतका सञ्चार साधनलाई अवरूद्ध गरिने छैन” भनी सञ्चार सम्बन्धी हक उल्लेख भएको छ।

२६) यस प्रकार नेपालको संविधानमा प्रेस स्वतन्त्रता तथा सञ्चारको हक सम्बन्धी विषयलाई महत्वका साथ उल्लेख गरिएको देखिन्छ। लोकतन्त्रको एउटा महत्वपूर्ण आधार-स्तम्भको रूपमा प्रेसले भूमिका निर्वाह गर्दछ, गर्नु पर्दछ। प्रेस उपरको अनावश्यक सीमा, बन्देज कायम राखिनु हुदैन भन्ने मान्यतालाई आत्मसात् गरेर संविधान निर्माताले प्रेस स्वतन्त्रता र सञ्चारको हकलाई संविधानमा समावेश गरेको देखिन्छ। तथापि निरपेक्ष स्वतन्त्रतावाट यदाकदा विचलन देखा पर्न सक्ने र संविधानले हासिल गर्न खोजेका अन्य कतिपय अभिष्ट पुरा गर्ने मार्गमा बाधा अवरोध पैदा हुने सम्भावित अवस्था समेतलाई दृष्टिगत गरेर केही विषय वा पक्षमा नियमन गर्ने गरी कानून बनाउन सकिने प्रावधान व्यवस्थित गरेको देखिन्छ। यी प्रावधानहरूलाई प्रेस उपरको नियन्त्रणको रूपमा नभएर व्यवसायिक अनुशासन, सार्वजनिक हितप्रतिको जवाफदेहिता वा संविधानद्वारा प्रदत्त हकहरूको सामनजस्यपूर्ण उपभोग

(Harmonious Exercise of Constitutional Rights) का दृष्टिले हेरिनु यथार्थपरक दृष्टिकोण हुनेछ। प्रेस जगतले नागरिकका समस्त हक अधिकारहरुको प्रयोग र प्रचलनका लागि रचनात्मक र सिर्जनात्मक भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ने हुन्छ। सञ्चार जगत पनि आम नागरिकको हक-हित रक्षा र सम्बर्धनका लागि उत्तरदायी छन। नागरिकका विविध मौलिक हक अधिकारको मूल्यमा प्रेसको निरपेक्ष स्वतन्त्रताको परिकल्पना संविधानले गरेको देखिदैन।

२७) नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख भएको “पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता” भन्ने वाक्यांशको सन्दर्भमा थप केही प्रष्ट पार्नु प्रासंगिक छ। संविधानले अंगिकार गरेको दर्शन बुझाउन संक्षिप्त रूपमा थोरै शब्दमा परिभाषित गरिएको प्राक्कथन संविधानको प्रस्तावना हो²। भारतीय सर्वोच्च अदालतले प्रस्तावनाको तात्पर्य "The preamble to the constitution is the loadstar and guides those who find themselves in a gray area while dealing with its provisions"³ भनी उल्लेख गरेको छ। संयुक्त राज्य अमेरिकाको संविधानको प्रस्तावनालाई "...is a part of the Constitution but 'walks before it'"⁴ भनी उल्लेख गर्ने गरिएको छ। अमेरिकी संविधानको सन्दर्भमा प्रस्तावनालाई संविधान मसौदाकारहरुको भावनाको अभिव्यक्तिको रूपमासम्म लिने गरिन्छ। यसलाई कानूनी अर्थमा संविधानको अंगको रूपमा लिने गरिएको पाइदैन। संविधानको प्रस्तावनालाई "a preliminary statement of the reasons which made the passing of the Constitution necessary and desirable" भनी विवेचना गर्ने गरेको पाइन्छ⁵। केशवानन्द भारतीको विवादमा सन् १९७३ मा भारतीय सर्वोच्च अदालतले संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख भएको भावना र मर्मलाई संविधानको आधारभूत संरचना (Basic Structure) को रूपमा मान्यता दिएको छ⁶। तर भारतीय सर्वोच्च अदालतले “Power must be derived from specific

² Keshavananda Bharti v. State of Kerala, AIR 1973 SC 1461

³ Steel Authority of India Ltd. V. National Union Water Front Workers, AIR 1995 SC 3527

⁴ Jagadish Swarup, Constitution of India, 2nd Ed. (2007) Vol.-1, P-48

⁵ Jagadish Swarup, Constitution of India, 2nd Ed. (2007) Vol.-1, P-49

⁶ Keshavananda Bharti V. State of Kerala, AIR 1973 SC 1461 - यस विवादमा भारतका प्रधान न्यायाधीश Sikri ले प्रस्तावनाको प्रयोगका सम्बन्धमा भनेका छन: "It seems to me that the preamble of our constitution is of extreme importance and the

provisions of the constitution”⁷ भनी व्याख्या गरेको समेत पाइन्छ। नेपालको सन्दर्भमा संसद विघटन सम्बन्धी पहिलो विवादमा २०५२ भदौ १२ मा भएको फैसलामा⁸ प्रस्तावनाको सन्दर्भ उल्लेख गर्दै यसमा उल्लेख भएको भावना र उद्देश्य संविधानको महत्वपूर्ण भाग हो भनिएको छ। वस्तुतः संविधानको व्याख्यामा प्रस्तावनाको सान्दर्भिकता रहन्छ र यसले संविधानको कुनै धारा, उपधाराको अर्थ द्विविधाजनक वा अप्रष्ट भएको अवस्थामा त्यसको वास्तविक अर्थ एकीन गर्न सहयोग प्रदान गर्दछ। प्रस्तावना स्वयमले कुनै कानूनी हक, अधिकार, कर्तव्य वा दायित्व निर्धारण गर्ने गर्दैन। यसले कुनै सीमा बन्देज निर्धारण गर्ने वा धारा, उपधारामा व्यवस्थित कुरालाई खुकुलो वा साँघुरो पार्छ भन्ने पनि मानिदैन। यसै सन्दर्भमा नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा प्रयुक्त “पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता” भन्ने वाक्यांशको अर्थ-बोध हुन आवश्यक छ। संक्षेपमा भन्दा संविधानमा रहेका विभिन्न प्रावधानहरूको सापेक्षतामा “पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता” संविधानले प्रदान गरेको छ भन्ने देखिन आउँदछ। यही पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत विवादका विपक्षीहरूका तर्फबाट गरिएको पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता सम्बन्धी जिकिरलाई हेर्नु पर्ने देखिन आयो।

२८) रिट निवेदकहरूले मूल रूपमा वादी समुदाय र विशेष गरी वादी समुदायका महिलाहरूको इज्जत, मान, प्रतिष्ठा, भावना तथा आत्म-सम्मानमा “नथिया” र “ऐलानी” उपन्यास तथा “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रले आघात पुऱ्याएको भनी जिकिर गरेको पाइयो। वादी समुदायको सम्मान, भावना वा प्रतिष्ठामा आघात पार्न नभएर समाजका केही प्रतिनिधि घटनालाई लिएर साहित्य सिर्जना गरेको हो भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ व्यहोरा देखिन्छ। कसैको पनि मान, सम्मान, ईज्जत, प्रतिष्ठा वा भावनामा आघात पार्ने काम कसैबाट पनि हुन हुदैन। सद्भावपूर्ण र सहिष्णु समाज निर्माणका लागि एक अर्काको भावनाप्रति सम्वेदनशील हुनु नै पर्दछ। साहित्य सिर्जनाको सन्दर्भमा पनि स्वभाविक मानवीय

constitution should be read and interpreted in the light of the grand and noble vision expressed in the preamble." Likewise, Shelat and Grover JJ observed; "Our Court has consistently looked to the Preamble for guidance and given it a transcendental position while interpreting the Constitution or other laws."

⁷ Synthetics & Chemicals Ltd. V. State of Uttar Pradesh 1990 1 SCC 109 (7 Judges Bench)

⁸ सर्वोच्च अदालत वुलेटिन, २०५२, भाद्र १६-३१, अंक १

भावना र प्रतिष्ठाप्रति विवेक पुन्याउन सकिएमा नै यसले समाजको अपनत्व ग्रहण गर्न सक्दछ। कतिपय साहित्य सिर्जनामा सामाजिक यथार्थता प्रतिविम्बित हुने गर्दछन्। तर सामाजिक यथार्थको चित्रण गर्ने नाममा कुनै जात जाती, वर्ग वा समुदायको सम्मान र प्रतिष्ठामा आघात पार्ने कार्य हुनु शोभनीय हुँदैन। यस पक्षमा साहित्य-स्रष्टाहरुवाट सद्भावपूर्ण दृष्टिकोण राखिने छ भन्ने अपेक्षा राख्नु स्वभाविक छ।

२९) प्रस्तुत विवादको सुनुवाई र निरूपणका सन्दर्भमा विवादित “ऐलानी”, “नथिया” तथा “पण्डित वाजेको लौरी” समेतका सम्बद्ध कृतिहरुको अध्ययन गरियो। उल्लिखित कृतिहरुमा वादी समुदायको रहनसहन, सामाजिक जीवनका भोगाई, व्यहोर्नु परेका पीडा, आर्थिक तथा साँस्कृतिक परिवेश आदि विविध पक्षलाई समेटिएका कथा-वस्तुहरु चित्रण गरिएको पाईयो। विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण गर्दा केही प्रसंगमा चारित्रिक कुराहरु पनि केही प्रत्यक्ष वा खुल्ला तबरबाट उल्लेख गरेको पाईयो। यसबाट वादी समुदायका कतिपय मानिसको मनमा नमिठो लागेको हुन सक्दछ। आफ्नै परिवेशको कुरा भएकाले यसरी केही नमिठो लाग्नु स्वभाविक पनि देखिन्छ। तर सामाजिक सुधार र परिवर्तनका लागि अपृथ्य लाग्ने कुराहरु पनि यदाकदा भन्नु र सुन्नु पर्ने परिस्थितिहरु पैदा हुने गर्दछन्। उल्लिखित कृतिहरुले समग्र वादी समुदायको चरित्र एउटै रूपमा चित्रण गरेको भन्ने देखिदैन^९। विविधताले भरिएको हाम्रो

^९ यस प्रसंगमा “खस जातीको खास कुरो” शीर्षकमा डा. माधव प्रसाद पोखरेलको अन्नपूर्ण दैनिक, शनिवार ११ फाल्गुण २०७५ मा प्रकाशित विचार विश्लेषणको केही अंश उद्धृत गर्नु प्रासंगिक हुनेछ:

“खसहरुका धेरै चलन भारतका हिन्दुका चलनसँग मिल्दैनन्। आज पनि हुम्ला र डोल्पामा ४०५ परिवारमा द्रौपदी प्रथा पाइन्छ। यो चलन तिब्बती मुलका जनतामा मात्र होइन, खसहरुमा पनि पाइन्छ। वादीहरुको बहुपति प्रथा हिमाली क्षेत्रको “द्रौपदी प्रथा” भन्दा फरक छ। पितृसतात्मक समाजले धेरै दरबारका राजा महाराजाहरुमा प्रचलित एउटै पुरुषले बेलुकै पिच्छे अर्का अर्कै महिलासित रात बिताएको धेरै अस्वभाविक मान्दैनन्। अरुकै छोरा-बुहारी र पत्नीहरुसित एकैचोटी रास-लिला मनाउने पुरुषलाई भगवान कृष्ण मानेर पुजा गर्न समाजले केही पनि अप्ठेरो मानेको छैन। कृष्णजी र राजा महाराजाहरुलाई समाजले चरित्रहीन ठहर्‍याएर कलङ्कित गरेको छैन। तर मातृसतात्मक समाजमा त्यसैगरी एउटै महिलाले बेग्ला-बेग्लै पुरुषसित रात बिताएको पनि स्वभाविक हुन्छ भन्ने कुरा हाम्रो पितृसतात्मक आँखाले बुझ्न सक्दैन। वादीहरुको समाजमा मातृसतात्मक समाजको त्यही अवशेष छ। जहाँ श्रीमतीहरु गाउँका राजा रजौटा र ठालूहरु कहाँ नाचगान गरेर रात बिताउन पुग्दछन्। उनीहरुको पतिहरु चाँही मादल र बाजा बजाएर सहजकर्ता हुन्छन्। वादीहरुले खस जातिहरुको ऐतिहासिक चलन साँचेको देखिन्छ”।

नेपाली समाजमा असल-खराब सबै कुरा सबै जात, जाती, समुदाय वा सम्प्रदायमा पाउन नसकिने होईन। तर यसको तात्पर्य कुनै ब्राह्मणको छोरा-छोरी वा नेवारको छोरा-छोरीमा कुनै चारित्रिक दोष पाईयो भन्दैमा ती समुदायका समस्त मानिसको आत्म-सम्मान र प्रतिष्ठामा आघात नै पारिएको भन्ने अर्थमा बुझ्नु पनि मनासिव हुँदैन। वादी समुदायका हकमा पनि यही कुरा लागु हुन्छ। वादी समुदायको विगतलाई चित्रण गर्न केही प्रतिनिधि-पात्र बनाई गरिएको साहित्य-सिर्जनावाट यस समुदायको आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक उत्थानमा योगदान पुग्न जाने पक्ष नै प्रवल रहेको देखिन्छ¹⁰। विवादित कृतिहरूको अध्ययनवाट वादी समुदायप्रति खराब भावना वा कुनै पूर्वाग्रह राखेर तयार गरिएको भनी मान्न सकिनेसम्मको अवस्था देखिदैन। लेखकीय भावना सुधार, परिवर्तन र मूल राष्ट्रिय जीवनमा वादी समुदायलाई प्रवाहिकरण गर्ने तर्फ नै अभिमुख रहेको प्रतीत हुन्छ।

३०) अब उपन्यासका अन्तर-वस्तु सम्बन्धमा निवेदक तथा विपक्षीहरूले लिएको जिकिर तर्फ विचार गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। विवेक ओझाद्वारा लिखित उपन्यास “ऐलानी” नामक उपन्यासको शीर्षक “जसले पनि उपभोग गर्न सक्ने” अर्थमा प्रयोग गरिएको छ भन्ने निवेदकहरूको जिकिर रहेको छ। यस सम्बन्धमा विपक्षीले “प्रायः बादीहरू ऐलानी जग्गामा बस्ने गरेका र फिरन्ता भएका कारण पुस्तकको नाम ऐलानी जुराईएको हो। कुनै वेला बादी महिलालाई प्रयोग गर्ने सामन्त वर्गले अब बादी महिलालाई “ऐलानी” ठान्नु हुन्न। उनीहरूको मान मर्यादा, ईज्जत, प्रतिष्ठाको अरु मानिस सरह समान रूपमा सम्मान हुनु पर्दछ भन्ने अभिप्रायले “ऐलानी” नामाकरण गरिएको हो। तथापि यसवाट कसैलाई आघात पर्न गएको भए क्षमायाचना गर्दछु” भन्ने व्यहोरा लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको पाईयो। यसैगरी, “नथिया” उपन्यासकी लेखिका विपक्षी मध्येकी सरस्वती प्रतीक्षाले “आफ्नो उपन्यासले बादी महिलाको आत्म-सम्मानमा आघात पार्ने कुनै अभिप्राय राखेको छैन। यो उपन्यास वादी महिलाहरूको उत्थानको लागि सचेतना अभिवृद्धि होस भन्ने अभिप्राय राखेर लेखिएको हो” भन्ने भावसहित लिखित जवाफ प्रस्तुत गरेको पाईयो। “नथिया” किताबको प्रारम्भिक प्रस्तुतीमा नै “पोयटिक रियालिज्मको नजिक-नजिक” शीर्षक अन्तर्गत भूमिकामा लेखिएको छ: “आजभन्दा पच्चीस-तीस वर्ष अगाडीको दाडको जुन ठाउँको कथा मैले भनेकी छु, अहिले त्यो ठाँउवाट स्थान्तरण भएर

¹⁰ वादी समुदायको विगत उल्लेख गर्दा स्वयम् रिट निवेदकबाट “अति पिछडिएको, अल्पसंख्यक समुदाय हो, यस समुदायको परम्परागत पेशा भनेको नाचगान गर्ने, वाद्यवादनको सामाग्री (मादल, ढोलक र तबला आदि) निर्माण गर्ने, जाल बुन्ने, माछा मार्ने खासगरी नदी किनार, खोला छेउ आदिमा बस्ने, सीमान्तकृत समुदाय” भनी परिचयात्मक विवरण उल्लेख गरेको देखिन्छ।

वादीहरू नजिकैको अर्को ठाँउमा गइसकेका छन् र ती मध्ये कोही पनि देहव्यापारमा छैनन्। यसबाट उपन्यासले ऐतिहासिक सन्दर्भको प्रस्तुती गर्न खोजेको, तर लाञ्छना लगाउने अभिप्राय नराखेको भन्ने बुझ्न सकिन्छ। लेखकहरूबाट हार्दिकतापूर्वक प्रस्तुत गरिएको उल्लिखित अभिव्यक्ति मननयोग्य छ। उपन्यासमा प्रयोग गरिएका केही शब्दलाई लिएर लेखकीय स्वतन्त्रतामा अंङ्कुश लगाउने किसिमबाट हेरिनु वा अर्थ लगाउनु विवेकपूर्ण देखिदैन।

३१) उपन्यास र चलचित्रमा प्रयोग भएका “बदेनी, पातर, रण्डी, बेश्या, र खेल” जस्ता शब्दहरू प्रति निवेदकको आपत्ति रहेको पाईयो। वस्तुतः यस्ता शब्द प्रयोग गरेर कसैलाई सम्बोधन गरियो भने गाली वेईज्जतीको विषय बन्दछ। यी शब्दहरू सम्मानजनक शब्द हुँदै होइनन्। तर उपन्यासमा यस्ता शब्दहरू वादी समुदायका मानिसलाई गाली गर्न, होच्याउन वा अपहेलित गर्न प्रयोग गरिएका हुन् कि वादी समुदायका मानिसहरूले भोग्नु परेको अपमान, पीडा वा कथा-व्यथालाई उजागर गर्ने हेतुले उल्लेख गरिएका हुन् भन्ने पक्ष महत्वपूर्ण छ। उपन्यासको अध्ययनबाट उल्लिखित शब्दहरूको प्रयोग परिस्थिति र परिवेशको चित्रण गर्नका लागि भएको देखिन आउँदछ। यदि यी शब्दहरू अनुचित रूपमा लाञ्छना लगाउने दोषी मनशायले प्रयोग गरिएका हुन भनी मान्ने हो भने पनि यस प्रकारको विषयमा गाली वेईज्जती सम्बन्धी प्रचलित कानून बमोजिम उपचार खोजिनु पर्ने अवस्था रहन्छ। यसलाई अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकार अन्तर्गत न्यायिक उपचारको विषय बनाउनु उचित देखिदैन।

३२) अधृत फिल्मस् प्रा.लि. को तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफको व्यहोरामा ‘चलचित्र विकास बोर्डबाट प्राप्त निर्देशनहरूको पालना गर्दै “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्र तयार गरी केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिबाट जाँच गराई प्रदर्शनीको लागि स्वीकृति प्राप्त गरेको छ। चलचित्र बनाउँदा र प्रदर्शन गर्ने बेलामा पनि “चलचित्रमा प्रस्तुत भएको घटना र पात्रहरू काल्पनिक हुन्, कसैको वास्तविक जीवनसँग मेल खाएमा संयोग मात्र हुनेछ” भन्ने उल्लेख गरिएको छ। “यो चलचित्र निर्माण गर्दा वादी समुदायका कुनै पनि व्यक्तिको आत्म-सम्मानमा आघात पार्ने कुनै अभिप्राय राखिएको छैन। वादी समुदायको उत्थान तथा सामाजिक सुधारको सन्देश सहित मनोरञ्जनका लागि चलचित्रको निर्माण गरिएको हो” भन्ने व्यहोरा समेत लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको पाईयो। कानूनद्वारा निर्धारित प्रकृयाहरूको अनुशरण गरी उक्त “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रको निर्माण र प्रदर्शन गरिएको देखिन्छ। विपक्षी मध्येको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट प्रस्तुत हुन आएको लिखित जवाफमा “आयोगको लिखित

पत्राचार पछि विपक्षीले ध्यानाकर्षण पत्रमा उल्लेख गर्नु भएको विषयमा केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिले चलचित्रमा प्रयोग भएको दाङ्ग, बदेनी, वेश्या, वादी प्रथा, जस्ता शब्दहरू हटाउने सम्बन्धमा निर्णय भएको जानकारी प्राप्त हुन आएको” भनी उल्लेख भएको पाइयो। प्रस्तुत विवादको विषय महिला आयोगमा पनि प्रेषित भएको र महिला आयोगको पहल पश्चात चलचित्र जाँचबुझ समितिले २०७५/४/२८ मा निर्णय गरी चलचित्रबाट केही शब्दहरू हटाएको भन्ने समेत देखियो। चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) ऐन, २०२६ को दफा ७ बमोजिम गठित समितिबाट अक्षील शब्द हटाउने तथा चलचित्र प्रदर्शनका लागि केही शर्त तोक्ने गरी भए-गरिएका उल्लिखित कार्य वादी समुदायको भावनाको कदर गर्ने अभिप्रायले नै गरिएका हुन् भनी मान्न सकिन्छ।

३३) साहित्य सिर्जनाको आफ्नै विशिष्ट शैली हुन्छ। यो एक कला पनि हो। कुनै साहित्यमा कल्पनाशीलताको प्रचुरता रहेको हुन्छ भने कुनै साहित्यले सामाजिक जीवनमा देखिएका कथा-व्यथाहरूलाई जीवन्त रूपमा उजागर गरेका हुन्छन्। समाजमा भएको कुरिती, विसंगती, दमन, शोषण, उत्पीडन जस्ता कुराहरूलाई शब्द र शैलीमा उतारेर आम मानिसमा जागरुकता र सचेतना जागृत गर्ने कुरामा साहित्य-सिर्जनाको विशिष्ट महत्व रहन्छ। सर्जकहरूले विषयवस्तुलाई रोचक, पठनीय र सन्देशमूलक बनाउनका लागि कहिले अलंकारिकता, कहिले प्रतिकात्मकता भनें शैली समेत अपनाउने गरेको पाइन्छ। साहित्य सिर्जना गर्दा कतिपय सन्दर्भहरू मानिसको वास्तविक जीवनसंग मेल खाने पनि हुन पुग्दछन्। साहित्य सिर्जनाको क्षितिज अनन्त छ। एउटा कहावत पनि छ: “जहाँ नपहुँचे रवि, वहाँ पहुँचे कवि” !! यहाँ प्रयुक्त “रवि” शब्द प्रतिकात्मक देखिन्छ। यो कहावतको तात्पर्य साहित्य सिर्जनाको कुरालाई साँघुरो दायरामा राखेर हेर्न हुँदैन भन्ने पनि हो। कला, साहित्यको विचरण गर्ने खुल्ला परिवेशमा सङ्कुचन कायम गर्ने प्रयास स्वीकार्य हुँदैन। साहित्य-सर्जकले प्रयोग गरेको शब्द, भाषा वा शैलीलाई खास सामाजिक सन्दर्भ (social context) मा हेरी मूल्याङ्कन गरिनु पर्दछ। त्यसैले अन्यथा खराब मनशाय नदेखिएको अवस्था र प्रचलित कानूनले निषेध नगरेको कुरामा कुनै साहित्यकार वा सर्जकलाई उतरदायी ठहराउनु उचित र विवेकपूर्ण ठानिँदैन।

३४) माथिका प्रकरणहरूमा विवेचित समस्त पक्षमा विचार गर्दा निवेदकले उठाएका कतिपय विषय सामाजिक तथा नैतिक रूपमा महत्वपूर्ण देखिन्छन्। तथापि यी विषयहरूलाई रिट क्षेत्राधिकारबाट निरूपण गरिने “न्यायिक व्यवस्थापन-योग्य” (Judicially Manageable)

विषयको रूपमा हेर्नु मनासिव हुँदैन। “नथिया” तथा “ऐलानी” नामक उपन्यास र “पण्डित बाजेको लौरी” नामक चलचित्रको प्रकाशन र प्रसारण कार्य कानून प्रतिकूल भएको छ भनी मात्र सकिने अवस्था देखिएन। तसर्थ परमादेशको आदेश जारी गर्नु पर्नेसम्मको अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिएकाले निवेदन माग बमोजिम परमादेश जारी गरी रहन परेन।

३५) शब्दमा शक्ति हुन्छ भनिन्छ। कुनै शब्दले मानिसको अन्तर-मनलाई छुन्छ र आनन्दित तुल्याउदछ, कुनै शब्दले पीडा-बोध गराउँछ। भाषा, शब्द, प्रस्तुती, वर्ण-विन्यास जस्ता कुरामा लेखकीय बुद्धिमता र कलाको संयोजन अपेक्षित रहन्छ। सद्भाव र सहिष्णुतामा आधारित सिर्जनशील र प्रगतिशील समाजको निर्माण हामी सबैको चाहना र जिम्मेवारीको विषय हो। त्यसैले हाम्रा कर्महरू पनि त्यही अभिष्ट प्राप्तिप्रति परिलक्षित हुनु पर्दछ। हाम्रो लेखकीय, प्रकाशकीय वा वैयक्तिक स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा अरुको वैयक्तिक प्रतिष्ठामा आँच आउने वा आघात पर्ने अवस्था देखिनु शोभनीय हुँदैन। “विद्वानलाई ईशारा नै काफी हुन्छ” भन्ने कहावत पनि छ। त्यसैले “ऐलानी” तथा “नथिया” को अर्को संस्करण प्रकाशन गर्दा तथा अन्य कुनै साहित्य सिर्जना गर्दा सम्बन्धित व्यक्ति, वर्ग वा समुदायको भावनामा आघात नपुग्ने तर्फ विपक्षीहरू लेखक/लेखिका तथा प्रकाशकहरूको समुचित ध्यानाकर्षण हुने कुरामा यो ईजलास विश्वास व्यक्त गर्दछ।

३६) रिट निवेदकहरूले कतिपय समसामयिक महत्वका सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक विषयहरूमा समेत न्यायिक उपचारको अपेक्षा राखेको देखिन्छ। लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुसार नागरिकको सर्वतोमुखी हित र कल्याण, हक अधिकारको संरक्षण तथा वादी समुदायको लागि समानता र सम्मानपूर्ण राष्ट्रिय जीवनमा प्रवाहीकरण सम्बन्धी प्रश्नहरू पनि उपस्थित भएका छन्। रिट निवेदनमा मिति २०६४/६/२८ मा नेपाल सरकार र वादी अधिकार संघर्ष समितिका बीच भएको सहमतिको कार्यान्वयन हुनु पर्ने प्रसंग पनि उठाईएको देखिन्छ। सहमति भएको दशक पछिसम्म पनि परिस्थितिमा आशातित परिवर्तन नहुनु शोभनीय कुरा देखिँदैन। वादी समुदायको हित-रक्षा र कल्याणका लागि सरकारको तर्फबाट सुनिश्चित गरिनु पर्ने नीतिगत स्पष्टता र कार्यक्रममा प्रभावकारिता अझै देखा नपरेको प्रतीत हुन्छ। वादी समुदायलाई लक्षित गरी प्रयोग गरिने भाषा, शब्द, शैली तथा उनीहरूप्रति गरिने व्यवहारका कुरामा पनि सद्भाव र सम्मानपूर्ण दृष्टिकोण अपनाउन वाञ्छनीय देखिएको छ। यही रिट निवेदनलाई समेत कुनै रहर, बुद्धि-विलास वा बौद्धिक सन्तुष्टिको विषयको रूपमा नभएर वादी समुदायको आत्म-सम्मान र प्रतिष्ठामा परेको चोट, पीडा तथा आघातको

औपचारिक अभिव्यक्तिको रूपमा बुझ्न सकिने अवस्था देखिन्छ। उल्लिखित समग्र विषय र पक्षमा विचार गरी देहाय बमोजिम गर्नु, गराउनु भनी देहायका विपक्षीहरूका नाउँमा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छः

क. मिति २०६४/६/२८ मा नेपाल सरकार र वादी अधिकार संघर्ष समितिका बीच भएको सहमतिको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था मिलाई लक्षित समुदाय समेतको सहभागितामा आवश्यक सामाजिक सुधार, आर्थिक विकास, साँस्कृतिक संरक्षण तथा सचेतना अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, गराउनु भनी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, गृह मन्त्रालय, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय; एवम् सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय समेतको नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ।

ख. वादी समुदाय लगायत कुनै पनि जात जाति, धर्म, वर्ण, क्षेत्र, सम्प्रदायका मानिसहरूको मान-मर्यादा, ईज्जत-प्रतिष्ठा र आत्म-सम्मानमा आघात पुग्ने, कसैप्रति घृणा, द्वेष वा वैमनस्यता उत्पन्न गर्ने, साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने जस्ता शब्द-चित्र सहितका चलचित्रहरूको प्रदर्शन गर्ने कुरामा नियन्त्रण कायम गर्न नेपालको संविधान एवम् प्रचलित कानूनद्वारा निर्देशित दायरामा रही प्रभावकारी रूपमा नियमनकारी भूमिका निर्वाह गर्नु भनी चलचित्र बोर्ड तथा चलचित्र जाँच समितिका नाउँमा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ।

प्रस्तुत आदेशको जनाउ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत:- ढाकाराम पौडेल

कम्प्युटर अपरेटर:- मन्दिरा रानाभाट

इति संवत् २०७५ साल फागुन १५ गते रोज ४ शुभम्